

PÄIVI RINTALA

Suomen (l)lOinen-johtimiset adjektiivit

Historiallinen katsaus

Suomen yleiskielessä on muutamia lOinen-johtimisia adjektiiveja. *Suomen kielen perussanakirja* (PS) mainitsee adjektiivit *kivulloinen*, *sairaalloinen* ja *vaivalloinen*. Vielä *Nyky-suomen sanakirjassa* (NS) noteerattiin myös *tuskalloinen* ja *vialloinen*, tosin harvinaisiksi merkittyinä. Kaikki nämä sanat ovat esiintyneet jo vanhassa kirjasuomessa, *vaivalloinen* ja *vialloinen* 1500-luvulta asti. *Kivulloisella*, *sairaalloisella* ja *vaivalloisella* on myös nykymurteissa laaja levikki. Näiden yleiskieleenkin pääseiden johdosten lisäksi murteissa tunnetaan n. 50 erikantaista (l)lOinen-johtimista adjektiivia. (l)lOinen-johtimista substantiivina *lehmiloinen* 'lehmänanti, maidonpuoli' ja sen rinnakkaismuotoja on käsitellyt Maija Länsimäki pro gradu -tutkielmassaan (1970, 25–29 ja kartta 8). Suomen ulkopuolella johdostyyppillä ei ole vastineita.

Kirjakielessä (l)lOinen-johdosten muoto horjui pitkään yksinäis- ja geminaatta-l:llisen kirjoitustavan välillä. Vanhassa kirjasuomessa esiintyy jokseenkin tasaveroisesti yksi- ja kaksikirjaimista merkintätapaa. Horjunta on ymmärrettävää, sillä murteet ovat kahdella kannalla. Lauri Kettusen kartta (Kettunen 1940a, kartta 86) antaa yksinäis- ja geminaatta-l:n levikistä pääpiirteissään oikean kuvan. Suurin epätarkkuus siinä on Etelä-Pohjanmaan kohdalla. Oman aineistoni mukaan geminaatan aluetta ovat hämäläismurteet kaakkois- ja etelähämäläisiä murteita lukuun ottamatta sekä Etelä-Pohjanmaan murteiden eteläosa.¹ Muualla on vallalla yksinäis-l. Yksinäis-l:n alue käsittää siis paljon muitakin murrealueita kuin ne kolme aluetta, joilla geminaatanasaalit ja -likvidat painottoman tavun jäljessä ovat yleisesti lyhentyneet (lyhenty-mäalueista ks. Kettunen 1940a, kartta 83, 1940b, 140–143; Rapola 1966, 273–277).

¹ Raja suomen murrealueet perinteiseen tapaan ja käytän niistä myös perinteisiä nimityksiä (ks. esim. Rapola 1961; Itkonen 1981).

Ne 1800-luvun kieliopit, joissa (l)lOinen mainitaan, edustavat ll:llistä kirjoitustapaa (Renvall 1840, 21; Eurén 1846, 64, 1852, 116; Collan 1847, 142). Myös yksinäis-llinen asu tulee esiin, mutta vain deminutiivisten (Collan mt., 46, 142) ja pejoratiivisten (Länkelä 1867, 80) substantiivien johtimena. Kirjakielen normin vakiintumisen kannalta ratkaisevan merkityksen sai August Ahlqvistin käsitys (l)lOinen-lopun alkuperästä. Ahlqvist piti loinen-ainesta luo-vartalosta johdettuna adjektiivisena perusosana, joka esim. adjektiiveissa kivulloinen ja vaivalloinen oli liittynyt genetiivimuotoiseen määritteeseen (kivun + loinen = kivulloinen). Länsimurteiden geminaatalliset muodot olivat näin ollen oikeampia kuin yksinäis-lliset muodot. Nominatiiviin yhdistettynä sama loinen Ahlqvistin mukaan esiintyi ”länsimurteen alalla” ylenkatseellisuutta merkitsevissä sanoissa, esim. *pappiloinen* ’huono pappi’. (Ahlqvist 1877, 76.)

Kielenohjailun argumentiksi Ahlqvistin käsityksen nosti Heikki Ojansuu *Virittäjässä* 1901. Hän kirjoittaa (s. 107):

”Kirjallisuudessa näkee usein sellaisia muotoja kuin *vaivaloinen*, *kivuloinen*, *sairaloinen*, kun pitäisi olla *vaivalloinen*, *kivulloinen*, *sairaalloinen* (< *vaivan-*, *kivun-*, *sairaanloinen*). Genetiivimuodosta on tässä lähdettävä; jos nominatiivi olisi ollut lähtömuoto odottaisi esim. sellaista muotoa kuin ”kipuloinen”, jota ei missään tavata. Murteittain esiintyy maassamme kyllä noissa tapauksissa lyhyt-llisiä muotoja, mutta ne palautuvat ll:llisiin. Johto-osa loinen esiintyy muuten kielessämme aivan eri sananakin; se on itse johdannainen samasta ”sanajuuresta” – jos niin saan sanoa – kuin verbi luo, postpositioini luo: *luo ~ loinen, vrt. suo ~ soinen, tuo ~ toinen j. n. e.”

Virittäjän kielenarvosteluissa puututtiin 1900-luvun alussa usein (l)lOinen-lopusten adjektiivien ”väärään” kirjoitustapaan. Silloin kun perusteluja esitettiin, ne olivat Ahlqvistin ja Ojansuun käsityksen mukaisia (esim. Vir. 1904, 83; 1907, 129; 1909, 13; 1911, 131). Setälän *Suomen kieliopissa* (l)lOinen-loppuiset adjektiivit ovat mukana 7. painoksesta (1913) alkaen. Ne mainitaan niiden adjektiivien joukossa, joissa ”pääte” on alkuaan liittynyt yksikön genetiiviin ja jotka ovat olleet yhdysanoja. (l)lOinen-loppuisista adjektiiveista Setälä huomauttaa erityisesti, että niissä genetiivin n on aina assimiloitunut. (Setälä 1913, 126.) Kohta on ennallaan myöhemmissä painoksissa, myös Matti Sadeniemen uudistamassa 17. painoksessa (Setälä–Sadeniemi 1966, 135). Ahlqvistin ja Ojansuun kannalla ovat myös Knut Cannelin *Kielioppaassaan* (1916, 59) ja E. A. Saarimaa opaskirjoissaan (1930, 55, 1947, 60). Vielä Penttilän kielioppi toistaa saman käsityksen (1957, 289)

Soraäänenä tässäkin oikeakielisyyskysymyksessä esiintyi Lauri Kettunen. Hän tunnetusti julkaisi Saarimaan *Huonoa ja hyvää suomea* -oppaasta (Saarimaa 1930) seuraavan vuoden *Virittäjässä* pitkän ja purevan arvioinnin. Siinä hän puuttui myös *kivulloinen*-tyyppisten muotojen perusteluun ja arvosteli Saarimaata varmuudesta hyvin epävarmassa kysymyksessä. *Kivuloinen*-tyypin ensisijaisuutta puolsi hänen

mielestään erityisesti sen laaja-alaisuus murteissa: ”Ratkaisevimmin puhuu *kivuloinen* tyyppin puolesta sen ylen laaja leveneminen alueille, joilla mitään geminaattojen lyhenemistä ei ole tapahtunut. *ll*-muodot esiintyvät yleensä ahtaahkolla hämäläis-eteläpohjalaisella alueella, jolla näemme muutenkin myöhäsyntyistä geminaattaa runsaasti.” (Kettunen 1931, 124.) Myöhemmin, julkaistessaan Saarimaan *Kielenoppaan* vastapainoksi opaskirjansa *Hyvää vapaata suomea* (1949) Kettunen oli tässä kysymyksessä jo antautunut ylivoiman edessä. Hän kirjoittaa (s. 61):

”*Vaivaloisesta* on kirjoitettu, kuten *ensimmäisestä*, niin paljon, että se riittää. Olkoon siis *vaivalloinen*, *kivulloinen* – –, *sairaalloinen*, koska ”*ll* on syntynyt *nl*:stä” (siis hämälä etymologia määräävä!) ja koska kerran suuren yleisönkin mieleen on muoto, joka vain ei näytä liian rappeutuneelta.”

Myöhemmissä kieliopeissa *llOinen* mainitaan adjektiivinjohtimena esittämättä oletuksia sen alkuperästä (esim. Ikola 1968, 192; Karlsson 1983, 266; ISK, 265).

Tutkimustehtävä

Tässä kirjoituksessa tarkoitukseni ei tietenkään ole horjuttaa jo 1900-luvun alkupuolella vakiintunutta yleiskielen normia. Sen sijaan haluan ottaa lähitarkasteluun (*l*)*lOinen*-johdosten levikin, muodon ja merkitykset ja ennen kaikkea pohtia johtimen alkuperää.

Lauri Hakulinen *Suomen kielen rakenne ja kehitys* -teoksen 1. painoksessa esittää (*l*)*lOinen*-johtimen etymologian Ahlqvistin ja Ojansuun mukaan. Hän tosin huomauttaa, että *ll*:n sijalla esiintyy *l* osittain sellaisellakin alueella, jolla ei ole tapahtunut muutosta *ll* > *l*. Kyseessä on ”mahdollisesti” itsenäinen nomini *loinen*, jonka nykyinen merkitys on ’luona-asuva, läksiän’. (Hakulinen 1941, 144.) Teoksen myöhempiin laitoksiin kohta on korjattu sen mukaisesti, mitä minä pro gradu -työssäni ja siihen perustuvassa *Virittäjän*-artikkelissani esitin (ks. Hakulinen 1961, 152–153, 1968, 138, 1979, 167).

Käsittelin (*l*)*lOinen*-johdoksia suomen kielen moderatiivadjektiiveja koskevassa pro gradu -työssäni (Lehtola 1956). Sen pohjalta laadin *Virittäjään* artikkelin, jossa (*l*)*lOinen*-johdokset ovat yhtenä osiona (Rintala 1956). Kritisoin Ahlqvistin ja Ojansuun käsitystä ja esitin oman oletukseni siitä, miten (*l*)*lOinen*-johdin olisi voinut syntyä. Kriittikkini pääargumentti oli murremaantieteellinen (ks. Rintala mt., 315), ja se on saanut vahvistusta myöhemmästä tutkimuksesta. (*l*)*lOinen*-johdosten ensisijaista levikkialuetta ovat lounais- ja hämäläismurteet, ja johtimen *ll*:llinen asu on käytössä vain hämäläisissä ja hämäläisvaikutteisissa murteissa. Sen sijaan *luo*-partikkelivartalo on koko ims. alueella itäinen, ja suomen murteissa sen ja *tykö*-vartalon raja noudattaa pääpiirteissään itä- ja länsimurteiden rajaa (Tuomi 1973, 421–422 ja kartta 1). ’Luona-asujaa, huonemiestä’ merkitsevä *loinen* on nimenomaan savolaismurteiden

sana (Pitkänen 1970, 32–36 ja kartta 4). Jos kyse olisi itsenäisestä nominista *loinen*, olisi myös outoa, että se olisi täysin menettänyt itsenäisyytensä ja että sananrajan assimilaatio olisi päässyt vallalle kirjakielen ortografiassa (vaikka määritesanat ovat järjestään vähintään kaksitavuisia). Näinhän ei ole käynyt suhteutusadjektiivien *lainen* ja *moinen* kohdalla (niistä viimeksi Rintala 2010). Olen siis edelleen sitä mieltä, että (l)lOinen ei ole voinut kehittyä itsenäisestä nominista *loinen*.

(l)lOinen- ja llinen-johdosten levikin ja käytön rinnakkaisuuden perusteella päädyin pitämään (l)lOinen-johdinta jonkinlaisena llinen-johtimen varianttina (Rintala 1956, 316–318). Johtimen diftongin oletin – tosin empien – yleistyneen *silloinen*, *tällöinen* -tyyppisistä adjektiiveista (mt., 317). Nämä johdokset vaikuttavat kuitenkin erittäin kirjallisilta ja ovat tuskin lainkaan kansanomaisia. Useimmat lienevät oppitekoisia uudissanoja. Esim *silloinen* on Lönnrotin uudissana vuodelta 1836 (Rapola 1960).² Kuten kantanaan olevat adverbit (*silloin*, *tällöin* ym.) nämä johdokset viittaavat aina aikaan, eikä ole löydettävissä semanttista yhteyttä niiden ja *vaivalloinen*, *sairaalloinen* -tyyppisten adjektiivien välillä. Morfologisessa rakenteessa on se olennainen ero, että *silloinen*-tyyppisissä adjektiiveissa lOinen-loppu seuraa aina yksitavuisista pronomnivartaloa, kun se *vaivalloinen*-tyyppisissä adjektiiveissa seuraa kaksitavuisista substantiivi- tai adjektiivivartaloa. Olettamassani kontaminaatiossa ei toteudu se jo Hermann Paulin esiin nostama peruslähtökohta, että kontaminaation osapuolet ovat synonymia- tai muussa sukulaissuhteessa keskenään (vrt. Paul 1968/1880, 160). Oi-diftongin täytyy olla jotakin muuta alkuperää. Sen sijaan (l)lOinen- ja llinen-johdosten keskinäinen yhteys näyttää minusta edelleen uskottavalta, ja pidän aineistoa esitellessäni silmällä myös llinen-johdoksia.

Seuraavissa jaksoissa esittelen suomen murteista ja kirjakielestä keräämäni tutkimusaineiston. Ensin otan puheeksi nykyisessä yleiskielessä tavattavat kolme johdosta, sen jälkeen muut. Työn liiallisen paisumisen välttämiseksi käsittelem vain niitä johdoksia, joista olen löytänyt vähintään kaksi toisistaan riippumatonta, luotettavaksi katsomaani tietoa.³ Mukana eivät tietenkään ole ne lOinen-loppuiset adjektiivit, joiden kantana on lO-johtiminen adjektiivi tai substantiivi ja jotka näin ollen ovat selviä inen-johdoksia (esim. *hinteloinen* 'hintelä' <– *hintelo* 'id.', *mokeloinen*

2 *Muulloinen* mainitaan kuitenkin jo Jusleniuksen ja Gananderin sanakirjoissa merkityksessä 'viimevuotinen'. *Kulloinen* näyttäisi olevan kansanomainen ainakin sanantavoissa Itä-Suomessa, esim. ”Ei kuuna kullos’ sa päivänä” ('ei koskaan', Juv) (SMS).

3 Tietojen vähyyden vuoksi käsittelemättä jää 26 adjektiivia. Niiden joukossa on kolme vanhan kirjasuomen uniikkiesiintymää: Agricolan *Uudessa testamentissa* kerran esiintyvä *vastalloinen*, herra Martin maanlainsuomennoksessa (T- ja J-koodeksissa) kerran esiintyvä *irralloinen* ja asetustekstissä 1683 esiintyvä *tavalloinen*.

Toisistaan riippumattomista tiedoista ei ole kyse silloin, jos johdos mainitaan Lönnrotin *Suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa* ja/tai siihen perustuvassa *Suomen kielen keräilysanastossa* (Ekman 1899) ja yhdessä tai useammassa 1900-luvun alussa kerätyssä pitäjänsanastossa. Ennen 1920-lukua ja 1920-luvun alussa pitäjänsanastot nimittäin koottiin enimmäkseen mainittujen sanakirjojen avulla aakkosellisesti kyselemällä. Keruumenetelmän johdosta SMSA:n kokoelmiin kertyi paljon ainakin johto-opin kannalta kyseenalaista aineistoa. (Ks. Rintala 1972, 27–30 ja liite 2.)

'kömpelötekoinen' <← *mokelo* 'mytty'). (*l*)*l*Oinen-johdoksissa on substantiivi- ja adjektiivikantaisia, mutta en aineiston esittelyssä erottele niitä. Hakumuotoina käytän yleiskielen mukaisia *l*Oinen-loppuisia asuja, vaikka ne tekevätkin vääryyttä lounais- ja itämurteiden edustukselle. Esitän kullekin johdokselle lyhyen merkityksenselityksen ja mainitsen sulkeissa kantasanan ja sen sanaluokan (s./a.). Kiinnitän erityistä huomiota johdosten muotoon, varsinkin johtimen *l*:n kestoan. Kommentit jätän mahdollisimman vähiin ja esitän ne vasta lopputarkastelussa kokoavasti. Johdosten levikit esitän tiivistetysti taulukossa 1.

Vanhan kirjasuomen aineiston olen kerännyt VKSA:sta ja murreaineiston SMSA:sta pääosin jo 1960-luvulla. Myöhemmin olen täydentänyt aineistoa Turun yliopiston suomen kielen oppiaineessa säilytettävistä jäljennekoelmista. V. 1964 julkaisin *Sanastaja*-lehden nrossa 87 (*l*)*l*Oinen-loppuisia adjektiiveja koskevan kyselyn (julkaistu uudelleen: Rintala 1972, 267–268). Sen vastaukset ovat aineistossa mukana. Murreaineiston olen tarkistanut *Suomen murteiden käännteisluettelon* avulla. Olen tietysti käyttänyt myös asianomaisia sanakirjoja (VKS, SMS) niiltä osin kuin ne ovat valmiina. Pitäjien nimistä käytän SMS:n mukaisia lyhenteitä. Merkitsen esimerkkien lähdetiedot näkyviin vain silloin, kun kyse on muusta lähteestä kuin VKSA:sta tai SMSA:sta tai kun erityisen tarkka dokumentaatio on tarpeen. *Sananjalan* nimetön arvioitsija on ystävällisesti kiinnittänyt huomioni eräisiin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Kaino-aineistopalvelun vanhan kirjasuomen korpuksesta saataviin lisätietoihin. Olen ottanut nämä tiedot huomioon artikkelia viimeistellessäni (lähdeviitteenä Kaino).

Yleiskielen lloinen-johdokset

kivulloinen 'sairasteleva, raihmainen' (<← *kipu* s.). Vanhin kirjallinen tieto sanasta on vuoden 1642 Raamatusta (Siir. 30:17). Ruotsin vallan ajan kirjakielestä aineistossani on 13 esimerkkiä, joissa *-l-* esiintyy 5, *-ll-* 8 kertaa. Sanakirjat merkitsevät *ll*:n (VR, Flor., Jusl., Gan., Renv., Lönnr., NS, PS). Adjektiivin merkitys on vanhassa kirjasuomessa yleensä sama kuin nykyisessä, mutta rinnalla esiintyvät myös merkitykset 'tuskallinen', 'tautinen' (ks. VKS). Murteissa adjektiivin levikkiä voi pitää nykyisin yleissuomalaisena. Inkerin suomalaismurteista tietoja kuitenkin on vain vanhan valtakunnanrajan tuntumasta, Vermlannin suomesta niitä ei ole lainkaan. Vallitseva äänneasu on yksinäis-*l*:llinen *kivuloinen*. *ll*:ää esiintyy hämäläismurteissa, ei kuitenkaan Kaakkois- eikä Etelä-Hämeen ryhmässä. Hämäläisedustus jatkuu päijäthämäläisten murteiden länsiosaan ja Keski-Suomen murteiden eteläosaan, missä se kilpailee yksinäis-*l*:llisen edustuksen kanssa, sekä Etelä-Pohjanmaalle. Lounaisista välimurteista ainakin Ala-Satakunnan ja Porin seudun murteet ovat *ll*:n kannalla. *ll*:llisten muotojen saareke näyttäisi olevan Pohjois-Savossa (Maan Nil Kaav Juuk); yksittäistietoja on muualtakin savolaismurteista. Kantavartalon vahvasta asteesta on yksittäistietoja: *kipulloinen* (Pori), *kipuloinen* (Sip, Kettunen 1940b, 147).

Kivulloisen synonyymi *kivullinen* on myös esiintynyt kirjakielessä 1600-luvulta asti. Ensiesiintymä on vuodelta 1674, ja tietoja on harvakseltaan 1700-luvulta. Sanakirjoissa se mainitaan Jusleniuksesta alkaen. Lönnrot antaa sanalle toissijaisena ja NS ainoana merkityksen 'kivulias, tuskallinen', ja PS ehdottaa käytettäväksi mm. juuri näitä synonyymeja. Kansankielessä sanan merkitys on 'kivulloinen, sairasteleva'. Tietoja on vähän, ja ne ovat kielialueen reunoilta Tornionlaaksosta (Tär Kola ATor), Vihdistä, Kirvusta ja Viron Inkeristä.

sairalloinen 'sairasteleva, sairauteen taipuvainen', yleiskielessä myös 'tautipe-
räinen, patologinen' (<- *sairas* a.). Sanan äänneasua vaihtelee suuresti niin vanhassa kirjakielessä kuin murteissakin; vaihtelua esiintyy sekä *a:n* että *l:n* kestossa. Vanhin kirjallinen tieto on Schroderuksen sanakirjasta (1637), ja siinä asuna on *sairaloinen*. 1600-luvulla on käytetty myös asuja *sairalloinen* (Ikalensis 1659) ja *sairalloinen* (Ikalensis 1671, As. 1677a, Flor.). 1700-luvulla on esim. Wirzenius käyttänyt asua *sairaloinen* (1778). Jusl. *sairaloinen*, Gan., Renv. *sairaallinen* l. *sairaloinen*, Lönnr. *sairalloinen* (= *sairaallinen*), NS, PS *sairalloinen*. Murteissa sanan levikki on lähes yleissuomalainen. Inkerin suomalaismurteista tietoja on kuitenkin vain vanhan valtakunnanrajan tuntumasta, Vermlannin murteesta niitä ei ole lainkaan. Äänneasuisia täyteläisiä, *sairalloinen*, on ominainen hämäläismurteille Kaakkois- ja Etelä-Hämettä lukuun ottamatta. Päijät-Hämeeseen se on levinnyt Kuhmoisiin ja Jämsänkoskelle asti, Etelä-Pohjanmaalle murrealueen eteläosaan.⁴ Lounaisista välimurteista on tietoja Porin seudun, Ala-Satakunnan ja Turun ylämaan murreryhmästä. Lyhyt-*a:*llista *sairalloinen*-tyyppiä esiintyy hämäläismurteiden pohjoisosassa ja ulkoreunoilla (Vilj Ika Park RuoV KuoV Pihl Sein Isok Kuri Isoj Nak). *Sairaloinen*-tyyppi on luonteenomainen lounaismurteille. Lisäksi sitä esiintyy pitkävokaalisen *sairaloinen*-tyypin rinnalla Etelä- ja Kaakkois-Hämeen murteissa, pohjalaismurteissa Etelä-Pohjanmaan pohjoisosasta alkaen ja kaikkialla itämurteissa. Useimmilla päämurrealueilla tulevat siis kyseeseen sekä *sairaloinen* että *sairalloinen*, ilman että muodostuisi selviä levikkialueita. Lyhytvokaalisesta asusta on kuitenkin enemmän tietoja.

Edellä tuli esiin, että Ganander ja Renvall esittävät synonyymeina adjektiivit *sairaallinen* ja *sairaloinen*. Lönnrotin sanakirjassa *sairaallinen* on päähakusanana, johon vain viitataan *sairalloisen* kohdalla. Gananderilla on sanan käytöstä selvästi uskonnollista kielenkäyttöä edustava esimerkki, mutta VKSA:sta en ole löytänyt yhtään tietoa. Myös murteissa sana näyttää olevan tuntematon, eivätkä sitä mainitse nykykielen sanakirjat.

vaivalloinen 'vaivaa aiheuttava, vaikea, hankala', vanh. myös 'vaivanalainen, vaivainen' (<- *vaiva* s.). Sanaa on käyttänyt Jaakko Finno *Rukouskirjassaan* (1583) kahdesti. Hän käyttää sitä ihmiseen viittaavana ja tarkoittaa 'vaivanalaista, vaivaista'. Jo Sorolaisen *Postillasta* (1621) ja vuoden 1642 *Raamatusta* alkaen sanaa käytetään

4 Etelä-Pohjanmaan tiedoissa on vokaalien välinen *h* toisinaan merkitty säilyneeksi. Samoin on laita Peräpohjan *sairalloinen*-tyyppisissä muodoissa. Etelä-Pohjanmaalta on pari tietoa johdoksesta *sairuloinen* (murt. *sairulloonen*), jossa kantana on eteläpohjalainen murrusana *sairu* 'sairaus, tauti'.

nykyiseen tapaan (pääsanana esim. *elämä, työ, vaellus*). Finno ja Sorolainen kirjoittavat yksinäis-*l*:n, *Raamatussa* esiintyy *ll*. Kaikkiaan *l* ja *ll* ovat vanhan kirjasuomen poiminnossani tasoissa: molemmat esiintyvät 9 kertaa. Jusl. *waiwalloinen* 'molestus, beswärlig'. Gananderin sanakirjassa hakumuotona on *waiwalloinen* 'beswärlig, molestus, mödosam', mutta kaikissa kolmessa esimerkissä esiintyy yksinäis-*l*, samoin hakusanoissa *waiwalloisuus* ja *waiwalloisesti*. Viimeksi mainitulle Ganander esittää synonyymien *waiwalloisesti* 'ängsligen, swärligen'. Renv. *vaivalloinen* l. *vaivalainen*, Lönnr. *vaivalloinen*, *vaivalloinen*, NS, PS *vaivalloinen*. Renvall tuntee sekä 'vaikean, hankalan' että 'vaivaisen, surkean' merkityksen. Vielä NS:kin mainitsee jälkimmäisen merkityksen harvinaisena.

Kansankielessä sana on levikiltään lähes yleissuomalainen, joskaan aivan pohjoisesta ei ole tietoja (pohjoisimmat tiedot Kemistä ja Alatorniolta). Tämä sana on tunnettu myös Vermlannin murteessa (Aminoff 1876, 206; A. Reponen 1930). Yksinäis- ja geminaatta-*l*:n levikki on tavanomainen. Geminaattaa esiintyy perihämäläisissä ja yläsatakuntalaisissa murteissa, osassa lounaisia välimurteita, Päijät-Hämeen länssiosassa ja Etelä-Pohjanmaan eteläosassa. Muualla vallitsee yksinäis-*l*. Itäisimmistä murteista on useita tietoja siitä, että kantasanana vartalovokaalina on *a*:n sijasta *e* ja johdoksen asuna siis *vaiveloinen* (Sak Kurk Kite PälJ Kiih). Tämän asun on lisäksi Kettunen merkinnyt Vermlannista (1940b, 147). Murteissa on myös säilynyt vanhimmasta kirjasuomesta tuttu merkitys 'vaivanalainen, vaivainen' ja sanaa käytetään ihmisistä (joskus eläimistä). Ihmisviitteistä käyttöä esiintyy kaikkialla itämurteissa ja pohjalaismurteissa, mutta hämäläismurteista siitä on vain pari yksittäistietoa (Lempä Iit), lounaismurteista ei tietoja lainkaan. *ll*- ja *l*-edustuksen kohtaamisalueelta Päijät-Hämeestä saadun tiedon mukaan asua *vaivalloinen* käytetään ihmisestä, mutta asua *vaivalloinen* esim. vaikeasta tehtävästä (Kuhmoi, L. Nurmi 1964). *e*:llinen *vaiveloinen* merkitsee aina 'sairastelevaa, raihaista'.

Myös *vaivallinen* on esiintynyt kirjasuomessa alusta asti. Agricola on käyttänyt sanaa kolmesti ja selvästi tarkoittanut sillä 'vaikeaa, hankalaa'. Tässä merkityksessä sana esiintyy myös Westhin ja Upsalan koodekseissa (SKM I, 55–57 B, C). Se säilyy käytössä kautta vanhan kirjasuomen, eikä merkityksessä ilmene muutoksia. Sana esiintyy esim. Sorolaisen *Postillassa* (useita kertoja), vuoden 1642 *Raamatussa*, Erasmuksen *Cullaisen kirjan* suomennoksessa (1670) ja eri kirjoittajien saarnoissa. Gan. *waiwallinen* 'modosam', Renv. *vaivallinen* l. *vaivollinen* idem (= *vaivalloinen*), Lönnr. *vaivallinen* 'besväräd, plågad', 'plågsam, besvärlig, mödosam'. NS merkitsee sanan harvinaiseksi, PS ei mainitse sitä enää lainkaan. Kansankielestä *vaivallinen*-adjektiivista on tietoja harvakseltaan hämäläismurteista ja niiden vaikutuspiiristä. Merkitys on yleensä 'vaikea, hankala', mutta pari tietoa on myös 'vaivanalaisen, kärsivän' merkityksestä (Iit Lapu).

Muita (l)lOinen-johdoksia

ahtaalloinen 'vähän ahdas' (<- *ahdas* a.) (Hattula).

haitalloinen 'haittaa tuottava, hankala' (<- *haitta* s.) (Myn Sau Vam). Mynmäestä on merkitty *l*, muualta *ll*. – Yleiskielinen synonyymi *haitallinen* tunnetaan laajalti myös murteissa. Vanhassa kirjasuomessa se ei ole esiintynyt, ja käyttämistäni sanakirjoista sen mainitsee ensimmäisenä Lönnrot.

harmilloinen 'harmia tuottava, kiusallinen' (<- *harmi* s.). Sanalla on selvä lounainen levikkialue. Siitä on runsaasti tietoja lounaismurteiden pohjoisryhmästä, harvakseltaan tietoja Ala-Satakunnasta, Porin seudulta ja Ylä-Satakunnasta ja pari yksittäistietoa perihämäläisistä murteista. Lounaismurteissa esiintyy *l*, väli- ja hämäläismurteissa *ll*. – Sanan yleiskielinen synonyymi *harmillinen* on esiintynyt kirjakielissä 1700-luvulta alkaen ja mainitaan jo Jusleniuksen sanakirjassa. Murteissa se tunnetaan laajalti.

ihdalloinen 'rauhallinen, hiljainen' (<- *ihta* s. 'tilaisuus, mahdollisuus, vapaus', VKS). Adjektiivista on tietoja Merikarvialta, Isojoelta ja Karijoelta. Merikarvialta tietoja on antanut neljä henkilöä, Isojoelta ja Karijoelta yksi. Lisäksi Laurosela on merkinnyt sanan Etelä-Pohjanmaan eteläiseltä ja läntiseltä murrealueelta (1914, 54). Useimmissa esimerkeissä on kyse rauhallisesta elämästä tai paikasta. Useimmin esiintyvä kollokaatio on *ihdalloinen olo*, esim. ”Sairas tarvittee saada olla ihdalloises olos” (MerK). Vain Isojoelta on tieto sanan käytöstä elollisviitteisenä: ”ihiralloonen elukka” = 'rauhallinen, siivo hevonen'.

Kantasubstantiivista *ihta* on muutama tieto vanhasta kirjasuomesta. Agricola on käyttänyt sanaa samassa raamatunjakeessa kahdesti ja Abraham Kollanius laki-tekstissä kerran (ks. VKS). Kansankielestä *ihta* on merkitty Virolahdelta ja Himangalta, joskin merkitys on poikkeava 'into, halu'. Lönnrot mainitsee sekä merkityksen 'lust, begärelse' että merkityksen 'fritt val'.⁵ Nykymurteissa *ihta*-kantaa edustavat erityisesti adjektiivijohdokset ja adverbis. Niiden levikin ydinaluetta ovat lounaismurteiden pohjoisryhmä, Porin seutu, Ala- ja Ylä-Satakunta sekä Etelä-Pohjanmaa. Adjektiivijohdokset merkitsevät 'rauhallista, häiriötöntä', mutta sen ohessa tai sijaan myös 'väljää, vapaata, itsenäistä'. Usein niillä kuvataan asumista tai muita elinoloja. Adjektiivijohdoksia ovat *ihdoillinen* (Ilm Kuri), *ihdaltainen* (HonJ Karv), *ihmainen* (Ika), *ihmantainen* (Park), *ihtonainen* (Jal Kuri) ja *ihtajoin* (Karv Jal). Esim. ”Kyllä mulla nyt on ihtajoon olo” (isännällä, kun on päässyt vaarinpäiville) (Karv). *Ihta*-kantisista paikallissijaisista adverbeista yksikkövirtaloiset *ihdallansa*, *ihdaltansa*, *ihdallensa* ovat käytössä lounaismurteiden pohjoisryhmässä ja sen tuntumassa sekä Ala-Satakunnassa. Merkityksenä on 'itsestään, omia aikojaan, omin avuin'. Monikkovirtaloiset *ihdoillansa*, *ihdoiltansa* ovat luonteenomaisia Etelä-Pohjanmaan

⁵ Jorma Koivulehto arvelee merkityseron vuoksi, että kyse saattaa olla kahdesta etymologisesti erilisestä *ihta*-sanasta. Ainakin 'intoa, halua' merkitsevä *ihta* voisi hänen mukaansa olla indoiranilainen, lähinnä iranilainen laina. (Koivulehto 2001, 366–367.)

murteelle, mutta joitakin tietoja on Ylä-Satakunnankin puolelta (HKyr Karv). Merkityksenä on usein 'itsestään, omia aikojaan', mutta myös merkitystä 'vapaana, omissa oloissaan' esiintyy. Esim. (Lasta ei saa kiiruhtaa kävelemisen opissa, ei saa kävelyttää.) "pitää antaa ihiroollansa alakaa" (Nmo). *Ihdoillansa*-adverbia on käyttänyt jo Agricola (VKS s.v. *ihta*).⁶

kipeelloinen 'kipeänlainen, kivulloinen' (<– murt. *ki[p]pee* a.) (KanA Hat).

kituloinen 'kivulloinen, kitukasvuinen' (<– *kitu* s.) (Viht PieJ Lep Rääp). Gan., Renv. *kitulainen* l. *kituloinen*, Lönnr. *kituloinen* = *kitulainen* ('krasslig, sjuklig, eländig, dålig, svag').

kiusalloinen 'kiusaa tuottava, harmillinen', 'kiusanhaluinen' (<– *kiusa* s.). Sanan mainitsee Lönnrot *kiusallisen* synonyymina, merkityksenä 'förtrelig'. Siitä on Lönnrotin sanakirjan innoittamia tietoja eri puolilta länsimurteita. Luotettavilta vaikuttavat ainakin eräät lounaismurteiden pohjoisryhmän sekä Ala- ja Ylä-Satakunnan tiedot (Lait Hin Vam Park Vilj). Lounaismurteissa esiintyy *l*, muualla *ll*. – Yleiskielinen synonyymi *kiusallinen* tunnetaan murteissa kautta maan. Käyttämistäni sanakirjoista sen mainitsee ensimmäisenä Renvall.

kohtaloinen 'keskimääräinen, kohtuullinen' (<– *kohta* s.). Adjektiivista on yksi murre-tieto Lammilta (H. Virkkala 1929). Lisäksi sitä on ainakin kerran käytetty vanhassa kirjasuomessa: "(Majus:) Ulottuwa sade ja cohtaloinen lämmin tällä Cuulla, aawistawat hywää Wuodentuloa" (Alm. 1768, 12). Kirjallisenkin esiintymän jäljet johtavat ehkä Lammille, sillä vuodesta 1768 kansliakollegion suomen kielen translaattorina Tukholmassa toimi Lammin kappalaisen poika maisteri Abraham Lind (Juva 1946, 213).⁷ Kyseessä voi olla paikallinen erikoisuus. *Kohtaloinen* on varmaankin korvaamassa adjektiivia *kohtalainen*, jonka levikki käsittää myös hämäläismurteet ja joka on yleinen 1700-luvun jälkipuolen asiaproosassa. Mainittakoon, että lähipitäjässä Hollolassa on *kohtalaisen* rinnalle kehittynyt erikoinen muodoste *kohtaläntä* (ks. Rintala 1972, 116–117 ja alaviite 61). Lind on ehkä käyttänyt myös adjektiivia *syvälöinen* (ks. jäljempää).

laakilloinen 'pyörtymiskohtauksiin taipuvainen', 'kaatumatautinen' (<– *laaki* s. 'kohtaus'). Sanasta on tietoja vain lounaismurteiden pohjoisryhmästä (Kalan KarTI LapTI), ja siinä on aina lyhyt *l*.

liialloinen 'liiallinen, ylenpalttinen' (<– *liika* s. ja a.). Sanasta on runsaasti tietoja lounaismurteiden pohjoisryhmästä, ja siinä on aina lyhyt *l*. Rymättyläläisen tiedon mukaan kantavartalo on vahvassa asteessa, esim. "liikaloist trahteri" (H. Rautsala 1965). Ainoa löytämäni sanakirjatieto on Gananderin sanakirjaan sivukäsialalla

6 Adverbi *ihan* on luultavasti monilähtöinen. Sen yhtenä kantana on *ihta*, kuten osoittavat sellaiset asut kuin Jusl., Gan. *ihdan*, murt. *ihlan*, *ihran*. Adverbi on levikiltään yleissuomalainen (ks. SMS).

7 Lind ei ollut translaattori vielä silloin, kun almanakka vuodeksi 1768 julkaistiin. Ennen translaattoriksi nimitymistään hän oli kuitenkin toiminut kansliakollegion ylimääräisenä kanslistina ja oli omien sanojensa mukaan jo hyvän aikaa osallistunut translaattorin työhön (Juva 1946, 213). Hän suomensi ja painatti myös omaan laskuunsa (mt., 217).

lisätty *liijaloinen* 'hafwande, rådd'.⁸ Kirjallisuudessa sanaa ovat käyttäneet ainakin Hj. Nortamo ja S. Simula murreasuisessa tekstissään.

Rinnakkaisjohdos *liallinen* näyttäisi tulleen kirjakieleen 1600-luvun lopussa, joskin tietoja vanhan kirjasuomen kaudelta on vain muutama. Varhaisimmat esiintymät ovat Florinuksen sanakirjassa (1678) ja asetustekstissä (1681), seuraavat vasta 1700-luvun lopun asiaproosassa. Merkitys on nykyisen kaltainen 'ylimääräinen, liioiteltu, ylenpalttinen'. Sanakirjat (Flor., Jusl., Gan., Renv., Lönnr.) antavat päämerkituksen 'överflödig', joskin esiin tulee myös *liika*-sanan erityismerkitysten mukaisia erityismerkityksiä. Niistä mainitsee vielä *Nykysuomen sanakirjakin*. Murteissa sana tunnetaan kautta maan, ja poikkeamat päämerkityksestä ovat harvinaisia.

murheellinen 'murheissaan oleva, sureva', 'huolehtivainen' (<- *murhe* s.). Sanasta on kaksi tietoa vanhasta kirjasuomesta (Kaino). Kantasana *murhe* merkitsee ja on vanhastaankin merkinnyt paitsi '(syvää) surua' myös 'huolta, huolenpitoa'. Sanan kahtalainen merkitys kuvastuu sen *llOinen*-johdoksessa. Esiintymistä toinen on J. Flachseniuksen ruumissaarnasta (1680). Siinä adjektiivi viittaa surevaan Nainin leskeen ja selvästi merkitsee 'murheissaan olevaa'. Toinen esiintymä on asetustekstiä, jossa ylistetään kuninkaallisen majesteetin huolenpitoa alamaisistaan (1697). Kun majesteetin todetaan ahkeroineen mm. "murheloisella wireydellä ja Luunpitämisellä", *murheelloisen* voidaan ymmärtää merkitsevän lähinnä 'huolehtivaista'. Molempiin esimerkkeihin on merkitty lyhyt *e* ja kaksois-*l*.

llinen-johdos *murheellinen* on ollut kirjasuomessa yleinen alusta asti. Huomatakseni se on ainakin yleensä merkinnyt 'murheissaan olevaa, surevaa'. Nykyisin sillä on myös merkitys 'murhetta aiheuttava, ikävä'. Murteissa sana tunnetaan lähes kautta maan.

pitkällöinen 'kauan kestävä, pitkäaikainen', 'pitkäveteinen' (<- *pitkä* a.). Sanasta on runsaasti tietoja lounaismurteiden pohjoisryhmästä, yksittäistieto itäryhmästä (Pern) ja hajatietoja väli- ja hämäläismurteista. Hämäläis- ja välimurteiden tiedoissa on yleensä *ll*, lounaismurteiden tiedoissa *l*. Yleensä sanassa vallitsee vokaalisointu, ts. johtimen vokaalina on *ö*. Hämäläismurteissa (Vam Hat Tyrvän) esiintyy *o*, esim. "Kyllähän se (pohtaminen) oli pitkälloista (= viivykästä)" (Tyrvántö, Virtaranta 1950, 77). Vampulasta on merkitty sellainenkin muoto, jossa vokaalisointu on toiminut regressiivisesti: "Sillon oli sillon kapinavuanna kans niim pitkälloista" (kesän tulo hidasta) (E. Lepistö 1941). Kirjallisuudessa sanaa on käytetty 1700-luvun jälkipuoliskolta alkaen. VKSA:n neljässä tiedossa on *ll*, mutta vokaalisoinnun suhteen ne jakautuvat kahtia. *Pitkällöinen*-asu esiintyy vuoden 1759 almanakassa ja J. Laihianderin 1768 julkaisemassa ruumissaarnassa kerran, *pitkällöinen*-asu samassa ruumissaarnassa kahdesti. Eräässä 1800 julkaistussa asetuksessa esiintyy kahdesti asu *pitkälöinen* (Kaino). V. 1877 ilmestyneessä taloudenpidon opaskirjassa *Neuvonantajassa*

8 Tämänkin tieto on todennäköisesti lounaismurteiden pohjoisryhmästä, sillä Gananderin käsikirjoitukseen teki lisäyksiä Laitilan kirkkoherra Johan Helsingberg (ks. Gan., 10). Tosin erityismerkityksestä 'gravidit' ei ole myöhempiä tietoja.

(Mahn 1877) asua *pitkällöinen* on käytetty peräti 8 kertaa, mutta teoksen suomentajasta ei ikävä kyllä ole tietoa. Lönnrotin sanakirjassa mainitaan sekä *pitkällöinen* että *pitkällöinen*.

Samaa merkitsevää adjektiivia *pitkällinen* on kirjakielessä ensimmäisenä käyttänyt Sorolainen 1595 (Jussila 1998), ja se on yleinen vanhan kirjasuomen eri tekstilajeissa. Sanakirjoista sen mainitsee jo Florinus. Murteissa se tunnetaan kautta maan, ja sen levikki jatkuu muihin ims. kieliin (ks. SSA s.v. *pitkällinen*).

rakkaaloinen 'rakastava, rakkaudellinen' (<- *rakas* a.) (Myn PyhR). Molemmat tiedot ovat lounaismurteiden pohjoisryhmästä. Odotuksenmukaisesti *a* ja *l* ovat lyhyitä ja adjektiivin asuna siis *rakkaloine(n)*. – Tietojen uskottavuutta lisää se, että käytössä on (ollut) myös rinnakkaisjohdos *rakkaallinen*. Se esiintyy kahdesti Agricolan *Rukouskirjassa* ja myöhemmin Francken *Postillan* molempien osien suomenoksessa (1780, 1781). Mahdollisesti sitä on juuri uskonnollisessa kielessä käytetty myöhemminkin, sillä siitä on hajatietoja murteista. Lönnr. *rakkaallinen* 'kärleksfull, kärleksrik, kärleksvarm'.

rialloinen 'hankala, vastuksellinen', 'raihnainen, viallinen' (<- *ria* s. 'vaiva, vastus'). Adjektiivilla on selvä levikkialue Ylä-Satakunnassa. Eteläisin tieto on Tyrvältä, läntisimmät Ahlaisista ja Merikarvialta. Runsaimmin tietoja on Hämeenkyrön–Ikaalisten seudulta. Alue jatkuu Etelä-Pohjanmaan eteläisiin pitäjiin (Isoj Karij Teuva). Myös Laurosela mainitsee sanan Etelä-Pohjanmaan eteläiseltä murrealueelta (1914, 54). Useimmiten adjektiivilla kuvataan elämän, toimeentulon, työn tai matkanteon hankaluutta. Tämä kuvastuu myös sanantavoissa, esim. ”Aina se on yhtä rialloista kun Tiina-vainaanakin aikana” (vastaus voinnin tiedusteluun), ”rialloista kun mailmaan tulo” (HonJ). Sanan käyttö esineestä tai elollisesta olennoista on harvinaisempaa. Ihmisestä tai eläimestä puhuttaessa se voi tarkoittaa 'raihnaista' (MerK Mou Ika Karij), ihmisestä puhuttaessa myös 'hankalaa' (Park).

Rinnakkaisjohdos *riallinen* esiintyy Ylä-Satakunnassa *rialloisen* rinnalla sitä harvinaisempana, mutta eniten tietoja siitä on *rialloisen* alueen pohjoispuolelta Etelä-Pohjanmaalta. Pohjoisimmat tiedot ovat Lapualta. Levikki jatkuu hieman myös itään päin (Ruov Pihl). Adjektiivien merkitykset ja käyttö vastaavat toisiaan. Myös *riallinen* merkitsee yleensä 'hankalaa, vastuksellista' esim. elämästä tai työnteosta puhuttaessa. Melko harvoin sitä käytetään elollisesta olennoista, ja silloin se voi merkitä 'raihnaista' tai (ihmisestä puhuttaessa) 'riitaisaa, ilkeää'.

Näiden kahden adjektiivin yhteinen levikki peittää melko tarkoin koko *ria*-sanueen levikkialueen. Sanueen levikki ulottuu vain hiukan pohjoisemmaksi (Laih) ja hiukan idemmäksi (Vilp). *Ria*-substantiivin nominatiivi ja partitiivi esiintyvät sanantavassa ”(jostakin tai jostakusta) on *ria* ~ *riaa*” ('vaivaa, vastusta') (Ika KanP Vilj Kihn Isoj LapV). Ylivoimaisesti yleisin muoto sekä Satakunnan että Etelä-Pohjanmaan puolella on tavan adverbiaalina käytetty adessiivi *rialla* 'vaivalloisesti, kituuttaen'. Satakuntalaiselta levikkialueelta on erityisen paljon tietoja sananparresta ”Rialla puoli mailmaa asutaan (~ eletään ~ elää)”. (Sananparren esittää myös Lönnrot s.v. *rija*.) Johdoksista mainittakoon adjektiivi *riainen* 'hankala, vaivalloinen' (Isoj Jal

LapV), 'huonovointinen' (Laih) ja yksipersonainen verbi *riata* 'tehdä kiusaa, olla vastuksena' (Isoj KauJ).⁹

riidalloinen 'riitainen, riidanhaluinen' (ihmisistä), 'hankala, epävakainen' (säästä) (<- *riita* s.) (Kalan Lait PyhR). Tiedot ovat lounaismurteiden pohjoisryhmästä. *l* on lyhyt, ja *t:n* heikkoasteisena vastineena esiintyy *r* (Kalan Lait) tai *ð* (PyhR). – Johdosta *riidallinen* on Agricola käyttänyt kerran (Agr. I, 232), ja se esiintyy kirjakielessä myös 1600-luvulla (Raumannus 1651).

riskilloinen 'terve, reipas, vahva, kookas' (<- *riski* a. 'id.') (Hat Hauh). Tiedot ovat perihämäläiseltä alueelta, ja niissä on geminaatta-*l*. Esim. "Mutta kun on oikeer riskilloinen nin se kelpaa jo kolmentoista vanhasta oikee hyväks piijaks" (Hauh, V. Rikkonen 1926). Ruotsalainen lainasana *riski* (*friski*, *priski*) tunnetaan laajalti murteissa, ja sillä on muitakin merkityksiä kuin tässä kyseessä oleva (ks. SSA s.v. *friski*).

siukkaloinen 'sairaalloinen' (<- *siukka* a. 'vähän sairas, huonovointinen') (Kiih Juv). Kantavartalo on vahvassa asteessa. *l:n* ovat Juvan tiedonantajat (V. Hytönen, A. Inkilä) merkinneet lyhyeksi. Kiihtelysvaarasta on R. Nirvi merkinnyt puolipitkän *l:n*, joka varmaankin perustuu ns. erikoisgeminaatioon (vrt. Palander 1987, 137–143). – Kanta-adjektiivi on ruotsalainen tai mahdollisesti vanhempikin skandinaavinen laina. Sen levikkialuetta suomessa ovat savolais- ja pohjalaismurteet, kun taas lounais- ja hämäläismurteissa se tunnetaan vain paikoitellen. Johdosta *siukkainen* 'sairaalloinen, heikko' käytetään erityisesti Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteissa. (SSA.)

syrlöinen 'syryssä sijaitseva, syryäinen' (<- *syryä* s.). Adjektiivista on kolme tietoa 1700-luvun jälkipuolen asetuksista (vuosilta 1775, 1776 ja 1783, Kaino). Adjektiivi määrittää substantiiveja *maanpaikka* ja *pitäjä* ja selvästi merkitsee 'syryssä sijaitsevaa, syryäistä'. Esim. "Ja Me näemme myös yldäkylläisesti kuinga Lait ja Asetuxet, syrylöisimmisä maanpaikoisa kehnosti jälkeneletän, jos nijsä on taitamattomia, huolimattomia eli omaa woittoans hakewaisia Kruunun palwelioita" (As1775b-4). Muita tietoja ei ole löytynyt kirjakielestä eikä murteista. Tekisikin mieli ajatella, että kaikki esiintymät ovat lähtöisin saman kirjoittajan kynästä. Koska on kyse asetusteksteistä, kynää on ehkä käyttänyt kansliakollegion suomen kielen translaattori. Tässä tehtävässä toimi 1768–1785 Lammin kappalaisen poika maisteri Abraham Lind (Juva 1946, 213–218). Lindiä olen edellä arvellut myös *kohtaloinen*-adjektiivin käyttäjäksi.

9 *Ria*-substantiivi esiintyy myös adjektiiviattribuutillisena. Yleisin sija on silloinkin yks. adessiivi, yleisin attribuutti on *huono*. Attribuuttirakennetta käytetään tilan adverbialina, esim. "Kyllä mää ni huanolla riällä viälä yritin" (nim. tehdä työtä) (Tyrvää). Tällaisissa rakenteissa substantiivin voi ymmärtää merkitsevän lähinnä 'kuntoa, vointia'. Samoin on laita melko laajalti tunnetussa yhdysadjektiivissa *huono(n)riainen* 'huonokuntoinen, -vointinen'.

Lönnrotin sanakirjassa on hakusana *rija* ja sillä joukko johdoksia ja yhdynnäisiä. Merkitykset poikkeavat kuitenkin niistä, joita aineistostani on todettavissa. Lönnr:n mukaan *rija* ilman attribuuttiakin merkitsee 'epäjärjestyä, epäkuntoa, rappiota'. Adjektiiveille *rijallinen* ja *rijaloinen* sanakirja antaa merkitykset 'i ordning l. oskick varande, förfallen; skral, bräcklig'.

terveellöinen 'terve, terveen näköinen' (<– *terve* a.). Lönnrotin sanakirjassa mainitaan *terveelloinen* 'som har temmeligen god helsa'. Sanasta on SMSA:oon kertynyt nähtävästi sanakirjan avulla provosoituja, luotettavuudeltaan kyseenalaisia tietoja. Toisaalta poikkeuksellisen moni *Sanastajan* vastaaja on tätä adjektiivia koskevaan kysymykseen antanut negatiivisen vastauksen alueelta, jolla (*l*)*l*Oinen-johdokset muuten ovat käytössä. "Terve ihminen on vaan terve eikä mikkään loinen tai löinen", kuten F. Leino toteaa (Kokemäki 1965). Todennäköisesti sana on kuitenkin ollut käytössä ainakin lounaismurteissa, sillä Ojansuu mainitsee sen Maskusta asussa *tervelöine* (1904, 120). Sama asu on tallennettu Rymättylästä. Itäryhmästä (Kuusjo) johdin on merkitty takavokaaliseksi. Mahdollisesti luotettavia tietoja on harvakseltaan myös välimurteista ja perihämäläisistä murteista. Niissä johdin on geminaatallinen ja takavokaalinen. – Adjektiivi on varmaankin muodostettu *sairaalloinen*-adjektiivin mallin mukaan sen "pariksi". Sillä tuskin on tekemistä suomen kielen erilliskehityksen aikaa vanhemman *terveellinen*-adjektiivin kanssa (sen levikistä ja merkityksistä ks. SKES s.v. *terve*).

tuskalloinen 'tuskaa tunteva, tuskainen', 'tuskaa tuottava, vaikea, hankala' (<– *tuska* s.). Sana esiintyy vuoden 1758 *Raamatussa* psalmin 44 summaariorissa. Kirjoitusasuna on *tuscanloista*, jossa *-nl-* varmaankin perustuu teoriointiin.¹⁰ Tämä on ainoa VKSA:sta löytämäni tieto. Porthanin lisäyksissä Jusleniuksen sanakirjaan adjektiivi esiintyy asussa *tuskaloinen*. Gan. *tuskalloinen*, Renv., Lönnr. *tuskalloinen* l. *tuskaloinen*, NS *tuskalloinen*. PS:ssa sanaa ei enää mainita. Murteissa adjektiivin levikkialuetta ovat lounais- ja hämäläismurteet. Tietoja on eniten lounaismurteiden pohjoisryhmästä, Turun ylämaan ja Ala-Satakunnan murreryhmistä ja yläsatakuntalaisista murteista. Hämäläismurteiden itä- ja pohjoisraja ylittyvät vain vähän (Jäms JämK Isoj). Äänneasussa *l* on tässäkin tapauksessa tyypillinen lounaismurteille, *ll* hämäläismurteille. Lisäksi asusta *tuskaloinen* on Suomen Karjalasta muutamia tietoja (Kir Kauk Kont).

Agricola on käyttänyt adjektiivia *tuskallinen* psalmin 145 summaariorissa ja selvästi tarkoittanut sillä 'tuskaa tuntevaa, tuskaista' (Agr. III, 428). Toinen vanhan kirjasuomen esimerkki on Francken *Postillan* I osan suomennoksesta (1780), ja siinä adjektiivi merkitsee 'tuskaa tuottavaa, vaikeaa'. Ganander ja Renvall esittävät *tuskallisen* ja *tuskalloisen* samaa merkitsevinä. Nykyisessä yleiskielessä *tuskallinen* merkitsee ensisijaisesti 'tuskaa tuottavaa' (NS, PS). Murteissa adjektiivi esiintyy nykyisin kautta maan, ja molemmista päämerkityksistä on tietoja melko tasaveroisesti (yleiskielisestä merkityksestä kuitenkin hieman enemmän).

uskalloinen '?luottavainen, rohkea', '?rohkaiseva' (<– *uska-*). Sana esiintyy vain kaikkein vanhimmassa kirjasuomessa: Westhin koodeksissa kahdesti ja Upsalan koodeksissa B 28 kerran. Kaikissa tapauksissa on kyse sairaan lohduttamisesta. Westhin

¹⁰ Tästä lähteestä Ganander on saanut sanakirjansa hakusanalle *tuskalloinen* rinnakkaismuodon *tuskanloinen*.

koodeksin esimerkit sisältyvät laajaan lukuun ”Seluin vachuistos lohutos ia läkitys”, ja adjektiivin voi ymmärtää merkitsevän ’luottavaista, rohkeaa’. Esim. ”Sille motto mös wihamies sinua peliättäpi cuoleman cansa Mutta ole sine wahua ia vscalloinen” (SKM I, 151). Samalla sivulla on käytetty adverbia *uskallosesti*, ilmeisesti merkityksessä ’rohkeasti, luottavaisesti’. Upsalan koodeksissa adjektiivin merkitys on pikemminkin ’rohkaiseva’. Esimerkki on käsikirjan sairaiden lohduttamista koskevan luvun alusta: ”Coska Pappi tulepi sen sairain tyghæ ensin, Sÿs vahuistackan hændæ iollakin vahualla vscaloisella, ia lodhutus opetuxella, tellæ noutauaisella taualla, eli muulla sencaltaisella” (mt., 54). Westhin koodeksissa on vastaavassa kohdassa selvästi samaan lähteeseen palautuva, mutta hyvin epäselvä muotoilu: ”– wahuistacan händä iollakin vahualla vscallusilla ia lodutus opetuxilla –” (mt., 55). Agricolan painetussa käsikirjassa asia sanotaan toisin (mt., 54). Westhin koodeksissa (l)lOinen-johtimessa on *ll*, Upsalan koodeksissa yksinäis-*l*.

Adjektiivin esiintyminen eri teksteissä samantyyppisessä kontekstissa voi viitata siihen, että sillä on ollut vakiintunutta käyttöä uskonnollisessa kielessä. Agricola ei kuitenkaan ole sitä käyttänyt, eikä se ole varsinaisesti päässyt kirjakieleen. Sanan muodostustapaa voi vain arvailla. Mahdollisesti se on – kielelle hieman väkivaltaa tehden – muodostettu *uskaltaa*-verbin ja *uskallus*-substantiivin adjektiivivastineeksi. Nämä sanat ovat vanhassa uskonnollisessa kielessä yleisiä. *Uskaltaa*-verbillä on nykymerkityksen rinnalla ollut merkitys ’luottaa, turvata’, *uskallus*-substantiivilla merkitys ’luottamus, usko’ (ks. SKES s.v. *uskoa*).

vialloinen ’ruumiinvikainen, vammaisen’ (<– *vika* s.). Johdos on merkitykseltään erikoistunut, vaikka kantasana voikin tarkoittaa monenlaisia virheitä ja vajavuuksia. Vanhasta kirjasuomesta olen todennut sanan vain kerran. Se esiintyy herra Martin maanlainsuomennoksen ns. Tukholman koodeksissa: ”Lyö talonpoica paimendans sawalla, tule wighallosexi, olkan wahingollans” (SKM II:1, 94). Viidessä muussa käsikirjoitusversiossa esiintyy *viallinen* (SKM II:2, 189), samoin muiden vanhojen lainsuomennosten vastaavanlaisissa kohdissa (ks. jäljempää). Käyttämistäni sanakirjoista *vialloisen* mainitsee vasta Lönnrot. Sekä Lönnrot että NS rinnastavat *vialloisen vialliseen*. Ainoana esimerkkinä on ”vialloinen elävä” (NS). Kansankielessä adjektiivilla on selväpiirteinen lounainen levikkialue. Se käsittää lounaismurteiden pohjoisryhmän, useimmat välimurteet, perihämäläiset ja yläsatakuntalaiset murteet ja ulottuu hiukan myös lounaismurteiden itäryhmään (Pai Kuusjo), perihämäläisten murteiden itäpuolelle (Lam Pad) ja Etelä-Pohjanmaan eteläosaan (Isoj Karij Teu). *ll:n* ja *l:n* jakauma on tavanomainen: hämäläis- ja välimurteissa *ll*, lounaismurteissa *l*. Merkitys on koko alueella yhdenmukaisesti ’ruumiinvikainen, vammaisen’. Hajatietoja on siitä, että adjektiivia käytetään yksittäisestä viallisesta ruumiinosasta tai että sillä tarkoitetaan psyykkisesti vajaakykyistä.

Viallinen on nykykielessä monikäyttöinen possessiivinen adjektiivi, joka tarkoittaa ’sellaista, jossa on vikaa’ (ks. PS). NS erittelee sanan käyttöä tarkemmin ja mainitsee myös sen vanhahtavat merkitykset. Vanhassa kirjasuomessa adjektiivi viittaa

yleensä ihmiseen ja merkitsee toisaalta 'vikapäätä, syyllistä', toisaalta 'ruumiinviikaista, vammaista'. 'Syyllisen' merkitys on ensisijainen. Se esiintyy jo Agricolalla 8 kertaa ja on yleinen kautta vanhan kirjasuomen sekä uskonnollisissa että juridisissa ja hallinnollisissa teksteissä. 'Vammaisen' merkitys on ominainen lakiteksteille (herra Martin suomennoksen käsikirjoitukset, Ljungo Tuomaanpoika, Kollanius, Forseen). Se esiintyy ruumiinvamman tuottamista koskevilla säädöksissä. Artefaktiin viittaavana *viallinen* näyttäisi esiintyvän vasta 1700-luvun lopussa. Sanakirjat kuitenkin mainitsevat myös yleisluonteisen 'virheellisen' merkityksen (Jusl., Gan., Renv., Lönnr.). Murteissa sana tunnetaan kautta maan, ja se on murteissakin monikäyttöinen.

viivylöinen 'hidas, aikaa vievä' (<- *viipy*-). Adjektiivista on tietoja lounaismurteiden pohjoisryhmästä (KarTl Myn PyhR Rym), ja sitä käytetään kauan kestävästä työstä. Sanansisäinen *l* on aina lyhyt. Rymätylöstä 2. tavun vokaaliksi on merkitty *i*, asuna on siis *viivilöine(n)*. Adjektiivin kantana on substantiivina käytetty verbinvartalo. Substantiivista *viipy* 'viivytytys, hidastus' on harvakseltaan tietoja lounais- ja hämäläismurteista. Myös Renvallin ja Lönnrotin sanakirjat mainitsevat sen ja antavat sen käytöstä esimerkkejä. Muita *viipy*-kantaisia adjektiiveja ovat *viivykkäinen* (Pern) ja *viivykäs* (PunL Haus). Jälkimmäisen mainitsee myös NS.

viluloinen 'viluinen, paleleva(inen)' (<- *vilu* s.) (KarTl PyhR Lait). Kaikki tiedot ovat lounaismurteiden pohjoisryhmästä, ja johtimen *l* on lyhyt. Esim. "Mnää olē semne viluloine vaa aamusii" (PyhR). – Adjektiivin *vilullinen* 'viluinen' näyttäisi tuntevan vain Lönnrotin sanakirja. Kautta maan on käytössä *viluinen*, jonka mainitsee jo Juslenius.

virheellinen 'ruumiinvikainen, vammainen', (joskus myös) 'henkisesti jälkeenjäänyt', 'huonotapainen', (harvoin) 'virheellinen' (esineestä tai työstä) (<- *virhe* s.). Merkitykset vastaavat pääosin edellä käsitellyn *vialloinen*-adjektiivin merkityksiä. Sanalla on melko selvä lounainen levikkialue, joka käsittää lounaismurteet ja Turun ylämaan murreryhmän sekä ala- ja yläsatakuntalaiset murteet. Se ulottuu perihämäläisten murteiden pohjoisosaan (KanA Erä Oriv Ruov; Virr Töy) ja Etelä-Pohjanmaan eteläosaan (Karij KauJ Teu). Johdoksen muodossa esiintyy paljon vaihtelua. Johdin on etuvokaalinen toisaalta lounaismurteissa, toisaalta levikin koillis- ja pohjoislaidalla (Oriv Ruov Virr Teu). *l* on lyhyt lounaismurteissa, joissa johdoksen asuna näin ollen on *virhelöine(n)*. Hämäläisissä ja hämäläisvaikutteisissa murteissa *l* on pitkä, mutta 2. tavun *e* voi olla pitkä tai lyhyt. Laajimmin tunnettu asu on *virhellöinen*, josta on tietoja Turun ylämaasta (Aur Pöy), Ala-Satakunnasta (Vam Hui Kauv), joistakin Ylä-Satakunnan pitäjistä (Tyrvää Mou Ika Vilj) sekä perihämäläisten murteiden puolelta (KanA Erä). Tyypillisesti yläsatakuntalainen on asu *virheloinen*, josta on tietoja kuudesta Ylä-Satakunnan pitäjistä ja Etelä-Pohjanmaalta (Karij KauJ Töy). Etuvokaalinen asu *virhellöinen* on merkitty kolmelta taholta (Maar; Oriv Ruov Virr; Teu).¹¹

11 Täydellisyyden vuoksi mainittakoon, että pitkävokaalinen asu *virhellöinen* on merkitty Paattisilta.

Kirjallisuudessa sanaa on käyttänyt yläsatakuntalainen Abraham Kollanius lain-suomennoksissaan (1648). Kaikissa kolmessa esimerkissä on kyse ruumiinvamman tuottamisesta, raajarikoksi lyömisestä. Esim. ”Hacataan miestä selkähän, sasupäähän eli päähän, nijn että wirhenloisexi tule” (Kaupunginlaki, 417). Kaikissa tapauksissa Kollanius kirjoittaa *nl:n*, ja kerran hän jopa jakaa sanan kahtia (”wirhen loisexi”, Maanlaki, 215). Kyse lienee hyperkorrekteista muodoista, joissa *nl* edustaa puhekielen *ll:ää*. Lyhyt *e* ja johtimen takavokaalisuus sen sijaan voivat vastata Kollaniuksen tuntemaa puhekieltä, sillä asu *virhelloinen* on nykyisinkin luonteenomainen yläsatakuntalaisille murteille. ’Vammaisen, raajarikon’ merkityksestä on kyse myöhemmissäkin kirjallisissa tiedoissa. *i*-vartalosta johdettu, yksinäis-*l*:llinen *virhilöinen* esiintyy asetustekstissä 1698 (Kaino). V. 1800 painetussa asetuksessa johdos esiintyy kolmesti; *e* on lyhyt, johdin geminaatallinen ja etuvokaalinen (Kaino).¹²

Tässä tapauksessa ei ehkä tarvitse olettaa 2. tavun *e:n* lyhentyneen muualla kuin enintään lounaismurteissa, joissa lyhentyminen olisi odotuksenmukaista. Substantiivilla *virhe* on ja on vanhastaankin ollut rinnakkaismuoto *virhi*, gen. *virhin* tai *virhen* (ks. SKES s.v. *virhe*). Vanhassa kirjasuomessa *i*-vartalo on *e*-vartaloa yleisempi, mutta *e*-vartaloakin esiintyy (mm. vuoden 1642 *Raamatussa*). SMSA:ssa *virhi*-substantiivista on melko paljon tietoja, mutta ne ovat suurelta osin puutteellisia ja kyseenalaisiakin. Yläsatakuntalaisista murteista ei ole merkitty *e*-vartaloista taivutusta, mutta sen on kyllä merkinnyt A. Ojajärvi Nurmosta Etelä-Pohjanmaalta (1946).

llinen-johdoksina vanhassa kirjasuomessa tavataan *virhe(e)llinen* ja *virhillinen*, joilla molemmilla on sekä erikoistunut ’ruumiinvikaisen, vammaisen’ että yleisluonteinen ’viallisen’ merkitys. *Virhillinen* on yleisempi. Lakitekstissä sitä on käyttänyt ainakin Ljungo Tuomaanpoika kohdassa, jossa säädetään ruumiinvamman tuottamisen seuraamuksista (1601). Sanakirjoista Juslenius mainitsee asun *wirhillinen*. Gananderilla ja Renvallilla esiintyvät sekä *wirheellinen* että *wirhillinen*, Lönnrotilla enää vain *virheellinen*. Nykymurteista *virhillinen*-asusta on tietoja Etelä-Pohjanmaalta, *virheellinen* tunnetaan kautta maan. Yleensä adjektiivissa on pitkä *e*, mutta joitakin tietoja on myös asusta *virhellinen* (KanP Pihl). Adjektiivia voidaan käyttää ’väärän’ tai ’viallisen’ merkityksessä, mutta erittäin yleisesti sillä murteissakin tarkoitetaan ’ruumiinvikaista, vammaista’.

vitkaloinen ’hidas’ (<– *vitka* a. ja s.). Lönnrotin sanakirjassa mainitaan adjektiivi *vitkaloinen* ’ngt långsam’. Sanakirjan avulla on todennäköisesti provosoitu osa niistä tiedoista, joita SMSA:oon on sanasta kertynyt. On kuitenkin muutamia sanakirjan vaikutuksesta riippumattomiakin tietoja, joiden perusteella on syytä uskoa, että ainakin lounaismurteissa ja niiden tuntumassa on ollut käytössä adjektiivi *vitkaloinen* (lyhyt *l*). Sanaa on nähtävästi käytetty sekä hitaasta, vähän aikaansaavasta ihmisestä että hitaasta työstä. Kantasanana *vitka* Juslenius, Ganander, Renvall ja Lönnrot

12 Vuoden 1805 almanakassa kirjoitusasu on omituinen: ”[Rahkotauti] jättä ynä jälkeensä paljo *wirhinloisiiä*, jotca elävät itzellensä tuskaxi ja Waldakunnalle rasiutuxexi” (B1b).

esittävät adjektiivina, merkityksenä (Lönnr.) 'senfärdig, trög, långsam'. Nykykielen substantiivi *vitka* 'inertia' mainitaan vasta PS:ssa (ei vielä NS:ssa). *Vitkallinen*-adjektiivin esittää käyttämistäni sanakirjoista ensimmäisenä Renvall. Tästä adjektiivista on hajatietoja eri puolilta maata, ja se kuuluu yleiskieleenkin.

Taulukko 1. Käsiteltyjen (*l*)*l*Oinen-johdosten levikki

	Li	Lp	PS	AS	Vm	YS	PH	Hm	Ee	Ep	Pm	HP	Sm	KM	kirjak. (alkaen)
<i>kiulloinen</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	1600-l.
<i>sairaalloinen</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	1600-l.
<i>vaivalloinen</i>	(+)	+	(+)	+	+	(+)	+	+	(+)	+	+	+	+	+	1500-l.
<i>ahtaalloinen</i>								(+)							
<i>haitalloinen</i>	(+)	(+)		(+)											
<i>harmilloinen</i>	(+)	+	(+)	+		+	(+)		(+)						
<i>ihdalloinen</i>				+					+						
<i>kipeelloinen</i>								(+)							
<i>kituloinen</i>					(+)								(+)	(+)	1700-l.
<i>kiusalloinen</i>		(+)		(+)		(+)									
<i>kohtaloinen</i>								(+)							
<i>laakilloinen</i>		+													
<i>liialloinen</i>		+													1700-l.
<i>pitkällöinen</i>	(+)	+	(+)	(+)	(+)		(+)	(+)							1700-l.
<i>rakkaalloinen</i>		(+)													
<i>rialloinen</i>				+		+			+						
<i>riidalloinen</i>		+													
<i>riskilloinen</i>								(+)							
<i>siukkaloinen</i>													+		
<i>terveellöinen</i>	(+)	(+)		(+)	(+)		(+)								
<i>tuskalloinen</i>	(+)	+	+	+	+	+	+	(+)	(+)			(+)	(+)	(+)	1700-l.
<i>viialloinen</i>	(+)	+	+	+	+	+	+	(+)	(+)						1500-l.
<i>viivyllöinen</i>		+													
<i>vilulloinen</i>		+													
<i>virheellöinen</i>	+	+		+	+	+	+		+						1600-l.
<i>vitkalloinen</i>	(+)	+			(+)										
Yhteensä	26	11	18	9	11	10	9	12	7	9	3	3	4	6	5

Li = lounaismurteiden itäryhmä, Lp = lounaismurteiden pohjoisryhmä, PS = Porin seudun murteet, AS = Ala-Satakunnan murteet, Vm = muut lounaiset välimurteet, YS = Ylä-Satakunnan murteet, PH = perihämäläiset murteet, Hm = muut hämäläismurteet, Ee = Etelä-Pohjanmaan murteiden eteläosa, Ep = Etelä-Pohjanmaan murteiden pohjoisosa, Pm = muut pohjalaismurteet, HP = Päijät-Hämeen murteet, Sm = muut savolaismurteet, KM = kaakkoismurteet. +-merkki on sulkeissa, jos tietoja alueelta on vain vähän.

Havaintoja ja päätelmiä

Käsiteltyjen (l)lOinen-johdosten levikki murteissa on kuvattu taulukkoon 1. (Taulukossa eivät ole mukana vain vanhasta kirjasuomesta todetut *murheellinen*, *syrjäläinen* ja *uskalloinen*.) Taulukossa on eritelty melko tarkasti ne alueet, joilta on tietoja monista (l)lOinen-johdoksista, ja varsin karkeasti ne alueet, joilla vain muutamat johdokset ovat tunnettuja. Tarkasti on eritelty lounaismurteet, lounaiset välimurteet, hämäläismurteiden länsiosa ja eteläpohjalaiset murteet, karkeasti muut hämäläismurteet, muut pohjalaismurteet, savolaismurteet Päijät-Hämeen ryhmää lukuun ottamatta ja kaakkoismurteet. Taulukossa erotetaan lounaismurteiden itäryhmä (Li), lounaismurteiden pohjoisryhmä (Lp), Porin seudun murteet (PS), Ala-Satakunnan murteet (AS), muut lounaiset välimurteet (Vm), Ylä-Satakunnan murteet (YS), perihämäläiset murteet (PH), muut hämäläismurteet (Hm), Etelä-Pohjanmaan murteiden eteläosa (Ee) ja pohjoisosa (Ep), muut pohjalaismurteet (Pm), Päijät-Hämeen murteet (HP), muut savolaismurteet (Sm) ja kaakkoismurteet (KM). Lisäksi taulukkoon on merkitty, millä vuosisadalla tai milta vuosisadalta alkaen johdos on esiintynyt kirjakielessä. Huomioon on tällöin otettu VKSA:n tiedot sekä sanakirjamaininnat Renvallin sanakirjaan asti.

Taulukossa on erotettu omaksi ryhmäkseen yleiskielen adjektiivit *kivulloinen*, *sairaalloinen* ja *vaivalloinen*, joilla murteissakin on lähes yleissuomalainen levikki. Ainakin *kivulloinen* ja *sairaalloinen* -adjektiiveja on todennäköisesti levittänyt kirjakieli. Näin voi päätellä siitä, että nämä adjektiivit ovat tuntemattomia Inkerin murteissa (rajan pintaa lukuun ottamatta) ja Vermlannin suomalaismurteessa. (l)lOinen-johdosten ensisijaista levikkialuetta ovat lounais- ja hämäläismurteet. Ylivoimaisesti eniten tietoja on lounaismurteiden pohjoisryhmästä: tutkitussa aineistossa 18 eri adjektiivia. Vain lounaismurteiden pohjoisryhmästä on tallennettu *laakillainen*, *liialloinen*, *rakkaalloinen*, *riidalloinen*, *viivylläinen* ja *vilulloinen*. Myös käsittelemättä jätetyistä uniikkitiedoista (kokonaismäärä 26) 12 on lounaismurteiden pohjoisryhmästä. Naapurimurteidenkin luvut ovat melko suuria: itäryhmä 11, Porin seudun murteet 9, Ala-Satakunnan murteet 11 ja muut välimurteet 10 eri johdosta. Ala-Satakunnasta on myös kaksi uniikkijohdosta. Hämäläisalueelta useimmat adjektiivit (12) on tallennettu perihämäläisistä murteista. Vain perihämäläisiä ovat *ahtaalloinen*, *kipeelloinen* ja *riskillainen*. Lisäksi uniikkitiedoista kaksi on perihämäläiseltä alueelta. Ylä-Satakunnan murteista on aineistossa 9 eri adjektiivia, joiden lisäksi on kolme uniikitietoa. Muista hämäläismurteista on tietoja 7:stä eri adjektiivista, ja Päijät-Hämeen murteisiin asti on levinnyt *tuskalloinen*. Etelä-Pohjanmaan etelä- ja pohjoisosan välillä on suuri ero: eteläosasta mainitaan 9 eri adjektiivia, mutta pohjoisosasta vain kolme yleissuomalaista. Savolais- ja kaakkoismurteissa on (ollut) käytössä *kitulainen*, savolaismurteissa *siukkalainen*. Itämurteista on muutama tieto myös johdoksesta *tuskalainen*.

(l)lOinen-johdoksissa on sekä substantiivi- että adjektiivikantaisia. Käsitellyistä 29:stä adjektiivista substantiivikantaisia on enemmistö, 18 adjektiivia. (Luen myös

viivylloinen-adjektiivin tähän ryhmään, mutta *uskalloinen*-johdoksen kantasanana sanaluokkaan en ota kantaa.) Huomiota kiinnittää, että kantasubstantiivit muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta merkitsevät jonkinlaista vastusta tai rasiitetta ja sekä kantasana että johdotukset siis ovat sävyiltään negatiivisia. Poikkeuksia ovat *ihdalloinen*, jonka kantasana varmaankin on (ollut) sävyiltään positiivinen, sekä *kohtaloinen* ja *syrjälöinen*, joiden kantasanoja voi pitää neutraaleina. *Kohtaloinen* ja *syrjälöinen* ovat poikkeuksellisia myös siinä suhteessa, että niiden kantasanoilla voi olla konkreettinen tarkoite. Muuten kantasanaat viittaavat abstrakteihin tarkoitteisiin (jos kiusat ja vaivat katsotaan abstrakteiksi). *Kohtaloinen* ehkä onkin vain *kohtalainen*-adjektiivin paikallinen muunnos. *Syrjälöinen* on merkitykseltään poikkeuksellinen, sillä se ilmaisee sijaintia.

Kantasanan ja johdoksen suhteen näkökulmasta substantiivikantaisia (*l)l)Oinen*-adjektiiveja voidaan yleensä pitää possessiivijohdoksina, jos possessiivisuus ymmärretään siten kuin olen sen ymmärtänyt *llinen*-johtimisia adjektiiveja käsitellessäni (Rintala 1980, 302–308). (*l)l)Oinen*-johtimiset adjektiivit rinnastuvatkin läheisesti juuri *llinen*-johtimisiin. Kaavamaisesti kuvattuna monet niistä merkitsevät ’sellaista, jolla/jossa on se/sitä, mitä kantasana ilmoittaa’ (esim. *kivulloinen*, *ihdalloinen*, *laakilloinen*, *murheellinen*, *vialloinen*, *vilulloinen*, *virheellinen*). Toiset taas merkitsevät ’sellaista, joka tuottaa sen/sitä, mitä kantasana ilmoittaa’ (esim. *haitalloinen*, *harmiloinen*, *kiusalloinen*, *rialloinen*, *viivylloinen*). Joillakin johdoksilla on tai on ainakin ollut molemmat merkitykset. Esim. *vaivalloinen* merkitsee nykykielessä ’vaivaa tuottavaa’, mutta vanhassa kirjakielissä ja murteissa myös ’vaivasta/vaivoista kärsivää’. Samaan tapaan kaksimerkityksisiä ovat *tuskalloinen* ja *riidalloinen*.

Varmasti adjektiivikantaisia johdoksia on käsiteltyssä aineistossa kahdeksan. *Liialloinen* ja *vitkalloinen* -johdosten kantasanaat esiintyvät sekä substantiivina että adjektiivina. *Vitka* on vanhojen sanakirjojen mukaan ollut adjektiivi, ja substantiiviseksi fysiikan termiksi se ilmeisesti on otettu vasta 1900-luvulla. Pidän näin ollen *vitkalloista* adjektiivikantaisena. *Liialloisen* kantasanan sanaluokasta ei voi olla varma, mutta luen senkin adjektiivikantaisiin johdoksiin.

Adjektiivikantaisissa johdoksissa ei ole havaittavissa yhtä selvää keskittymistä negatiivisiin merkityksiin kuin substantiivikantaisissa. *Sairaalloinen*, *kipeelloinen* ja *siukkaloinen* on tosin johdettu ’sairasta’ merkitsevistä adjektiiveista ja johdotuksia *liialloinen* ja *vitkalloinen* käytetään ensisijaisesti arvosteleavassa mielessä, mutta toisaalta myönteisesti sävyttyneistä kantasanoista on johdettu *rakkaalloinen*, *riskiloinen* ja *terveellinen*. Kantasanojen ja johdosten merkityssuhteista on vaikeata sanoa mitään yleistä. *Liialloinen*, *rakkaalloinen*, *riskiloinen*, *siukkaloinen*, *terveellinen* ja *vitkalloinen* ovat lähinnä kanta-adjektiivien synonyymeja ja modifioivat niiden merkitystä enintään lievästi. Hämäläismurteiden suppealevikkiset *ahtaalloinen* ja *kipeelloinen* ovat moderatiivisia adjektiivijohdoksia. Myös *sairaalloinen* on tavallaan moderatiivijohdos, mutta siihen liittyy myös aikadimensio: sairaaloinen ihminen on pitkäaikaisesti, jopa pysyvästi sairasteluun taipuvainen. *Pitkällöisellä*

on kantasanaansa verrattuna erikoistunut merkitys: *pitkällöinen* merkitsee 'pitkäkestosta, ajallisesti pitkää' (kuten myös *pitkällinen*). Samaan tapaan moninaisia ovat adjektiivikantaisten *llinen*-johdosten suhteet kantasanoihinsa (Rintala 1980, 308–309).

(l)lOinen-johdosten kantasanat ovat yleensä primaaristikin kaksitavuisia. Muutamien johdosten kantana on kuitenkin supistumavartalo, ja silloin supistumavokaalin kestossa voi esiintyä vaihtelua. Lounaismurteissa toisen tavun pitkä vokaali on odotuksenmukaisesti lyhentynyt, mutta lyhyttä vokaalia esiintyy pitkän sijasta muuallakin. *Sairaalloinen*-adjektiivissa 2. tavun *a* on lyhyt paitsi lounaismurteissa myös osassa hämäläismurteita sekä laajalti pohjalais- ja itämurteissa. Kettunen kytkee vokaalin lyhenemisen painosuhteisiin ja arvelee, että lyheneminen voimakkaasti sivupainollisen tavun seurattessa voisi jopa kaikkialla murteissa olla äännelaillista (1940b, 147). Toinen mahdollinen selitys voisi olla, että pitkävokaalinen (l)lOinen-johdos on pyrkinyt mukautumaan johdostyyppiin ”normaalimuotoon”, jota edustaa esim. *vaiva(l)loinen*. *Rakkaalloinen* tunnetaan vain lounaismurteissa, ja 2. tavun *a* on odotuksenmukaisesti lyhyt. *Terveellöinen*-adjektiivissa suhteet ovat odotuksenmukaiset: lounaismurteissa lyhyt, hämäläismurteissa pitkä 2. tavun *e*. *Virheellöinen*-adjektiivissa hämäläismurteissa esiintyy sekä pitkää että lyhyttä *e*:tä. Tässä tapauksessa selitystä voisi etsiä kantasanaastakin, sillä *virhe*-substantiivilla on (ollut) rinnakkaismuoto *virhi* (gen. *virhin* ~ *virhen*). Hämäläismurteiden suppealevikkisissä adjektiiveissa *ahtaalloinen* ja *kipeelloinen* pitkä vokaali on säilynyt.

Johtimen *l*:n keston Kettusen kartta (1940a, kartta 86) esittää pääpiirteissään oikein. Pitkän *l*:n kannalla ovat omankin aineistoni valossa perihämäläiset ja yläsatakuntalaiset murteet sekä lounaisista välimurteista Porin seudun ja Ala-Satakunnan murteet. Turun ylämaan murreryhmän Kettunen on jättänyt valkoiseksi, mutta omasta aineistostani päätellen sielläkin ovat voitolla *ll*:lliset muodot (esim. *sairaalloinen*, *vialloinen*, *virheelloinen* ~ *virheellöinen* ~ *virhellöinen*). Hämäläisedustus jatkuu Pihlajaveden–Keuruun seudulle ja Päijät-Hämeen länsiosaan, missä se kilpailee yksinäis-*l*:llisen edustuksen kanssa. Suurin epätarkkuus Kettusella on Etelä-Pohjanmaan kohdalla. Hän on merkinnyt koko murrealueen yksinäis-*l*:n alueeksi, vaikka sen eteläosassa, jossa (l)lOinen-johdoksia runsaimmin esiintyy, vallalla ovat hämäläistyyppiset *ll*:lliset muodot.¹³ Muualla vallitsee yksinäis-*l*. Sen kannalla ovat siis lounaismurteet, lounaisista välimurteista Länsi-Uudenmaan murteet, hämäläismurteista etelä- ja kaakkoishämäläiset murteet, pohjalaismurteet Etelä-Pohjanmaan pohjoisista pitäjistä alkaen sekä savolais- ja kaakkoismurteet.

Astevaihtelun alaisia kantasanoja tutkimuksessa aineistossa ovat *kipu*, *vika*, *haitta*, *ihta*, *kitu*, *kohta*, *liika*, *riita*, *siukka* ja *viipy*.¹⁴ Odotuksenmukaisesti kantavartalo on

13 Aikaisemmin (1931, 124) Kettunen oli lukenut Etelä-Pohjanmaan *ll*:n alueeseen.

14 Kantasanoissa *pitkä*, *vika* ja *riski* on astevaihteluton konsonanttityhtymä. *Laaki* on nuorena ruotsalaisena lainasanana jäänyt astevaihtelun ulkopuolelle. Supistumavartaloiden astevaihtelulla (esim. *ahtaan* : *ahdas*) ei tässä tarkastelussa ole merkitystä.

heikossa asteessa silloin, kun johtimen geminaatta sulkee tavun, ts. hämäläisissä ja hämäläisvaikutteisissa murteissa. Heikko aste on kuitenkin yleinen myös lounaismurteissa, vaikka johdin on yksinäis-*l*:llinen. Heikkoasteisina esiintyvät lounaismurteissa kantasanat *kipu*, *vika*, *haitta*, *riita* ja *viipy-*, yleensä myös *liika*. Rymättylästä on kuitenkin merkitty *liikaloinen*. Lounaismurteiden tässä käsittelemättömiä uniikkijohdoksia ovat *laitaloinen* ’kunnollinen’ (Rym), *märkälöinen* (Lait) ja *pelkuloinen* ’arka, pelkäävä; vaarallinen, pelottava’ (PyhR). Lounaisista välimurteista on merkitty *kipulloinen* (sic!) (Pori) ja *kituloinen* (Vihti). Kaakkoishämäläisistä murteista on tieto asuista *kipuloinen* (Sip) ja *kohtaloinen* (Lam). Savolaismurteiden sanoja ovat *kituloinen* (PieJ Lep) ja *siukkaloinen* (Kiih Juv). Lisäksi Vermlannin savolaismurteesta on uniikki tieto adjektiivista *tautiloinen* ’tautinen’ (M. Juvas 1930). *Kituloinen* on tunnettu myös kaakkoismurteissa (Rääp). Aineiston ainoa johdos, jossa itämurteissakin esiintyy heikko aste, on *kivu(l)loinen*.

Kaikissa yleiskielen *llo*-johdoksissa on kantana takavokaalinen nominivartalo, joten vain johtimen takavokaalinen variantti aktuaalistuu. Koko aineistossakin etuvokaaliset kantasanat ovat harvinaisia. Sellaisia ovat murt. *kipee*, *pitkä*, *riski*, *syryjä*, *terve*, *viipy-* ja *virhe*. Näistäkin *kipee*, *riski*, *terve* ja *virhe* sisältävät vain ns. neutraaleja vokaaleja, mutta niiden taivutus on kuitenkin etuvokaalinen. Vokaalisoinnun toteutumisessa on selvä ero lounais- ja hämäismurteiden kesken, varsinkin jos katsotaan että lounaismurteita edustavat puhtaimmin pohjoisryhmän murteet ja hämäläismurteita perihämäläiset murteet. Lounaismurteiden pohjoisryhmässä vokaalisointu toteutuu tutkitussa aineistossa aina. Vokaalisoinnun mukaisia ovat myös uniikkijohdokset *märkälöinen* (Lait) ja *riisilöinen* (PyhR). Perihämäläisissä murteissa johdin on etuvokaalisessakin ympäristössä *o*:llinen lukuun ottamatta uniikitietoa *hyvälöinen* (KuhL) ja muutamia *virheellöinen*-adjektiivin *ö*:llisiä muotoja. Välimurteista Ala-Satakunnan murteet ovat hämäläisellä kannalla. Vokaalisointu on jopa voinut vaikuttaa takautuvasti: Vampulasta on merkitty sekä *pitkälloinen* että *pitkalloinen*. Johdin on hämäläismurteissa ehkä saanut jonkinlaista itsenäisen sanan luonnetta.

Pohdittaessa *(l)llo*-johtimen alkuperää on erikoisasemassa *vaivalloinen*, joka levikistään päätellen edustaa johdosten vanhinta kerrostumaa. Se on tunnettu myös Vermlannin suomalaismurteessa, ja se on ainoa johdos, jonka levikki jatkuu kielirajan yli karjalaan. Sillä on suomen itämurteissa rinnakkaismuodot *vaivaloinen* ja *vaiveloinen*. Jälkimmäisessä muodossa toteutuu monien eri suffiksien edellä ilmevä *A ~ e* -vaihtelu (siitä ks. esim. Kettunen 1924, 57–70, 89–108; Ravila 1935, 37–38; Bussenius 1939, 1–6, 105–119). Vermlannin murteestakin on merkitty sekä *vaivaloinen* (Aminoff, Reponen) että *vaiveloinen* (Kettunen). *Vaivaloinen* merkitsee itä- ja pohjalaismurteissa yleisesti ’sairastelevaa, raihnaista’, *vaiveloinen* merkitsee sitä aina. *Vaivaloisen* ja *vaivalloisen* kohtaamisalueelta Kuhmoisista onkin tieto, että *vaivaloinen*-asua käytetään ihmisestä, *vaivalloinen*-asua esim. vaikeasta tehtävästä. Karjalastakin on merkitty sekä *a*:llinen että *e*:llinen muoto. P. Virtarannan tiedonantojen mukaan *vaivaloiini* merkitsee Vuokkiniemessä ’rampaa’, ”vaiveloini lapsi” ei

ole terve eikä sairas. R. Nirvi on tallentanut Suistamolta esimerkin, jossa *vaiveloine* luonnehtii ohutta, vaivaista viljan kortta. (KKSA.) Mielestäni Vermlannin ja karjalan tiedot ja *a ~ e* -vaihtelun toteutuminen vahvistavat sen muutenkin ilmeisen seikan, että itämurteissa yksinäis-*l* on ainakin tässä adjektiivissa alkuperäinen.

Yksinäis-*l*:n alkuperäisyyden puolesta puhuvat myös ne itämurteiden adjektiivit, joissa kantavartalo on vahvassa asteessa. Niitä ei ole monta, mutta ne vaikuttavat todistusvoimaisilta: *kituloinen*, *siukkaloinen* ja Vermlannin uniikki *tautiloinen*. Myös kaakkoishämäläisten murteiden *kipuloinen* ja *kohtaloinen* edustanevat alkuperäistä kantaa. Ainoa vastaesimerkki on *kivuloinen*, ja sen heikko aste on todennäköisesti analoginen. Kuten Kettunen toteaa, heikkoa astetta ovat pitäneet tarjona synonyymit *kivulias* (vanh. *kivuljas*) ja *kivullinen*. Paitsi *lOinen*-johdokseen heikko aste on yleistynyt saman kannan *lAinen*-johdokseen, jonka asuna melko laajalti murteissa on *kivulainen*. Vaikutuksensa heikkoasteisten muotojen nykyiseen levikkiin on varmaankin ollut myös kirjakielellä. Koko *kivu(l)loinen*-adjektiivin melko myöhäisestä leviämisestä näyttäisi kertovan se, että se ei ole levinnyt Inkerin eikä Vermlannin suomalaismurteisiin ja on Länsipohjassakin ollut Kettusen havaintojen mukaan vanhastaan tuntematon. (Vrt. Kettunen 1940b, 146–147.)

Adjektiiveja muodostava *lOinen* lienee aineksiltaan ja alkuperältään sama johdin kuin deminutiivisten tai pejoratiivisten substantiivien johtimena esiintyvä *lOinen*. Sen mainitsevat 1800-luvulla Collanin ja Länkelän kieliopit. Esimerkkeinä ovat *tyttölöinen* 'liten flicka' (Collan 1847, 46) ja *ammattiloinen*, *henkilöinen* (Länkelä 1867, 80). Ahlqvistilla esiintyy *pappiloinen* 'huono pappi', mutta hän pitää sitä yhdyssanana (1877, 76). Lönnrotin sanakirjassa mainitaan esim. *kuohuloinen* 'liten bränning'. Nykymurteista olen löytänyt yksittäistietoja, esim. *huiviloinen* 'tietynlainen naisten huivi' (Nil), *mökkilöinen* 'pikku mökki' (Sot), *pääskelöinen* 'pääskynen' (tuutulaulussa, Nil). Inkerin runoista olen poiminut mm. johdot *aholoinen* (Mol–Tyrö), *haukeloinen* (Soik), *hilpelöinen* (neidon kertosana, Lempa), *konttiloinen*, *sarviloinen* (Lavansaari). Lisäksi on ekspressiivisuonteisia johdoksia, esim. *viukeloinen* (arvoituksessa, RisJ), *mammeloinen* (Gan.). Alkuperältään *lOinen* lienee *lO-* ja *inen*-johtimien yhdistelmä. Sen syntyä tavallaan valaisevat ne murteissa melko lukuisat tapaukset, joissa *lO*-johtimiseen substantiiviin tai adjektiiviin on liittynyt *inen*-johdin, esim. *hinteloinen* (vrt. *hintelo*), *hintelöinen* (vrt. *hintelö*), *hoikeloinen* (vrt. *hoikelo*), *mokeloinen* (vrt. *mokelo*), *uiveloinen* (vrt. *uivelo*). Tämäntapaisten esimerkkien uudelleenahmottus lienee johtanut uuden johtimen syntyyn. Periaatteessa jotkin tässä käsitellyistä *lOinen*-johdoksistakin voisivat perimmältään olla *lO*-johdosten edelleenjohdoksia, joiden kantasana vain eivät ole säilyneet kielessä. Tätä voisi epäillä varsinkin 'sairastelevaa, raihnaista' merkitsevistä *vaiveloinen*-johdoksesta, joskaan sanasta *vaivelo ei ole löytynyt tietoja.¹⁵

15 *lO*-johdoksissa vartalovokaalia yleisesti edustaa *e*, kuten näkyy Hakulisen ja Tuomen esittämistä aineistoista (Hakulinen 1979, 168–169; Tuomi 1990, 195–196).

Suomessa nominikantaisia *IO*-johdoksia on yleiskielessä ja käytännöllisesti katsoen kaikilla murrealueilla, mutta erityisesti johdin on produktiivistunut kaakkois- ja savolaismurteissa (Tuomi 1990, 195–196). Denominaalista *IO*-johdinta pidetään *IA*- ja *i*-johtimista muodostuneena (Hakulinen 1979, 168–169). *IA* ja *IO* ovat näin ollen läheistä sukua toisilleen, samoin niistä muodostetut *IAinen* ja *IOinen*. Aineistossani onkin tapauksia, joissa samakantaiset *IAinen*- ja *IOinen*-johdokset esiintyvät toistensa synonyymeina. Edellä on jo sivuttu sanaparia *kivulainen* ja *kivuloinen* ja todettu, että *kohtaloinen* (Lam) vastaa yleisesti tunnettua *kohtalainen*-johdosta. Ganander, Renvall ja Lönnrot esittävät synonyymeina johdokset *kitulainen* ja *kituloinen*, Renvall johdokset *vaivalainen* ja *vaivaloinen*. Johdinten ja johdosten lähisukuisuus tulee erikoisella tavalla ilmi kaakkoismurteissa, joissa *IA*-johtimisia asutusnimiä voivat vastata *IOinen*-johtimiset asukkaannimitykset.¹⁶

Olen taipuvainen ajattelemaan, että geminaatallinen *lIOinen* on syntynyt *lOinen*- ja *llinen*-johtimien kontaminaationa. *llinen*-johtimen varhaisvaiheissa on epäselvyyksiä (ks. Rintala 1972, 138–139, alaviite 7), mutta voidaan pitää varmana, että ims. kielet ovat perineet kantakielestään geminaatallisen johtimen, jolla on muodostettu nominikannasta ensisijaisesti adjektiiveja (ks. Hakulinen 1979, 164–167; Laanest 1975, 146). Johdin on levikiltään yleisitämerensuomalainen. Suomessa se on produktiivistunut erityisesti länsimurteissa, ja kirjasuomessa *llinen*-johdokset ovat olleet yleisiä alusta alkaen (Hakulinen mt., 166, 1958, 55–58). Johtimella on monia merkitystehtäviä (Hakulinen 1979, 164–167; Hakanen 1973, 100–104; Rintala 1980). Sen avulla muodostetaan mm. possessiivisia ja moderatiivisia adjektiiveja, joihin merkitysryhmiin myös useimpien *lOinen*-johtimisten adjektiivien voidaan katsoa kuuluvan. Kontaminaation edellyttämä synonyymia tai ainakin lähimerkityksisyys on siis todennäköisesti ollut olemassa.

Kontaminaatio on tietysti syntynyt yksityistapauksessa kahden tiettyssä kontekstissa mahdollisen ilmauksen tullessa samalla kertaa puhujan mieleen ja sekoittuessa syntyvässä puhunnoksessa. Ei kuitenkaan ole mahdollista saada selville, mikä *lOinen*-johdos ja *llinen*-johdos ensimmäisinä ovat sekoittuneet toisiinsa. Arvailuja voi silti esittää. Huomio kiinnittyy tässäkin laajalevikkiseen *vaivaloinen*-johdokseen. Sen vastapooli *vaivallinen* on esiintynyt jo Agricolalla ja muissa 1500-luvun teksteissä ja säilynyt kirjakielessä, niin että vielä NS mainitsee sen harvinaisena. Kansankielessä

16 Viljo Nissilä mainitsee Räisälästä, että talojen asukkaat olivat *ierikkaloisia* ja *juonakseloisia* (1962, 28). Lauri Hakulisen Sakkolasta 1923 tekemien muistuinpanojen mukaan Räisälän pitäjän asukkaat olivat *räisälöisiä* ja Vuokselan pitäjän asukkaat *vuokseloisia*, Paukkulan kylän asukkaat *paukkuloisia*, Ryttylän asukkaat *ryttylöisiä* ja Vilakkalan asukkaat *vilakkaloisia*; oman kylän asukkaita voitiin nimittää *kylälöisiksi*. Käytäntö jatkui Inkerin murteisiin. Liissilän asukkaita nimitettiin Venjoella *liissilöisiksi* (L. Rapola 1944) ja Tuutarissa *liissilöisiksi* (R. Nirvi 1944). Rapalan kylän asukkaat olivat Tyrössä *rapaloisia* ja sedän talon asukkaat *setälöisiä* (S. Hämäläinen 1945). *Kylälöinen*-nimitys on ollut käytössä myös Inkerissä (Tuut). Paul Ariste päättelee vatjalaisten paikannimien perusteella, että **lOinen*-loppuisia asukkaannimityksiä ovat käyttäneet myös vatjalaiset (1968, 26–27). 1700-luvun almanakkojen *syvälöinen* liittyyne tavalla tai toisella näihin 'paikkaan kuuluvaa' ilmaiseviin johdoksiin.

se on säilynyt harvinaisena *vaivalloisen* rinnalla hämäläismurteissa. Mahdollisesti juuri *vaivaloinen* ja *vaivallinen* ovat kontaminoituneet. Tässä tapauksessa uudismuodoste on ollut ekspansiivinen ja lähes syrjäyttänyt *vaivallisen* sekä kirjakielestä että murteista. Toinen mahdollinen kontaminaatiopari ovat esim. *tuskaloinen* ja *tuskallinen*. Asusta *tuskaloinen* on tietoja paitsi lounaismurteista myös muutamista Suomen Karjalan pitäjistä. *Tuskallinen*-adjektiivia on käyttänyt jo Agricola, mutta muuten siitä on vanhan kirjasuomen kaudelta vain vähän tietoja. Se on kuitenkin yleistynyt ja vakiintunut kirjakieleen, ja nykymurteissakin se tunnetaan kautta maan. Tässä tapauksessa kontaminaatiomuoto *tuskaloinen* on hävinnyt kilpailun kirjakielestä mutta säilynyt murteissa.

Kontaminaation voisi ajatella syntyneen juuri sävyiltään negatiivisten kantasanojen yhteydessä. Tällöin uusi johdinkin on saanut jonkinlaista affektilatausta. Se on ehkä mielletty ekspressiiviseksi, ainakin ekspressiivisemmäksi kuin neutraali *llinen*, mikä on edistänyt sen leviämistä uusien, varsinkin negatiivissävyisten kantasanojen yhteyteen. Se on ehkä toiminut *llinen*-johtimen ekspressiivisenä varianttina. Vanhassa kirjasuomessa ja murteissa on esimerkkejä siitä, että (l)lOinen-johdos on (ollut) vaihtoehto *llinen*-johdokselle.

Geminaatallinen *llOinen* on todennäköisesti syntynyt hämäläismurteissa, jotka nykyisinkin ovat sen levikin ydinalue. Se ei ole kuitenkaan levinnyt etelä- eikä kaakkoishämäläisiin murteisiin. Yksinäis-*l*:llisen johtimen alue jatkuu katkeamatta itämurteista kaakkois- ja etelähämäläisten murteiden kautta lounaismurteisiin.

Lounaismurteiden tilanne on pulmallinen. Periaatteessa johtimen yksinäis-*l*:llinen asu voisi olla alkuperäisen kannan suoraa jatkoa. Toisaalta geminaattanasaalit ja -likvidat ovat lounaismurteissa painottoman vokaalin jäljessä lyhentyneet, ja kyse voisi olla tästä kehityksestä. Astevaihtelun alaiset kantavartalot antavat ristiriitaisen todistuksen. Kuten jo edellä on tullut esiin, lounaismurteista on yksittäistietoja vahvan asteen esiintymisestä: *laitaloinen*, *liikaloinen* (Rym), *märkälöinen* (Lait) ja *pelkuloinen* (PyhR). Välimurteista on lisäksi merkitty *kipuloinen* (Pori) ja *kituloinen* (Viht). Porin omituinen muoto lienee ymmärrettävä *kipuloisen* ja *kivulloisen* kontaminaatioksi. Vahva-asteiset yksittäistapaukset voivat olla jäänteitä murteen alkupe- räisestä kannasta, mutta ne voivat myös olla uudismuodosteita, jotka ovat syntyneet geminaatta-*l*:n jo lyhennyttyä. Johdostyyppihän on lounaismurteissa ollut hyvinkin produktiivinen. Kantasanat *haitta*, *riita*, *viipy*- ja *vika* ovat lounaismurteissakin heikossa asteessa, samoin mainittuja poikkeuksia lukuun ottamatta *kipu* ja *liika*. Tämän perusteella täytynee ajatella, että geminaatallinen *llOinen* on tunnettu myös lounaismurteissa.

Vanhimmassa kirjasuomessa äänneiden keston merkintä on horjuvaa, eikä yhden tai kahden kirjaimen käytöstä voi aina ilman muuta päätellä, onko tarkoitus ollut kuvata lyhyttä vai pitkää äännettä. Rapola näyttää kuitenkin kallistuvan siihen käsitykseen, että nasaalien ja likvidoiden epävakaiset kesto-suhteet ainakin enimmäkseen saavat selityksensä todellisesta kielenkäytöstä (1933, 208–218). Todennäköisenä

voidaankin pitää, että vanhan kirjasuomen (*l*)*l*Oinen-johdoksissa kuvastuu sama vaihtelu, joka tunnetaan nykymurteistakin. *l*linen-johdoksissa vanhimmissa kirjasuomessa dominoivat yksinäis-*l*:lliset muodot (mt., 211–212), mutta (*l*)*l*Oinen-johdoksissa *ll*:llisillä muodoilla on yllättävänkin vahva asema. Ainoa Agricolan teksteistä löytämäni (*l*)*l*Oinen-johdos on kerran esiintyvä *vastalloinen*, ja siihen on merkitty *ll* (Agr. II, 653). Herra Martin maanlainsuomennoksen Tukholman ja Juustenin koodekseissa esiintyy *irralloinen*, Tukholman koodeksissa *vialloinen*, molemmat *ll*:llisinä, kantavartalo heikossa asteessa. Vanhimman hengellisen kielen *uskalloinen* on Westhin koodeksissa *ll*:llinen, mutta Tukholman koodeksissa yksinäis-*l*:llinen. Finno (1583) ja Sorolainen (1621) ovat käyttäneet adjektiivia *vaivalloinen* ja merkinneet siihen yhden *l*:n. Vuoden 1642 *Raamatussa vaivalloinen* esiintyy *ll*:llisenä, samoin *kivulloinen*. Kaiken kaikkiaan *l* ja *ll* ovat vanhan kirjasuomen poimintoja hyvin tasaveroiset. Esim. *kivulloisen* osalta suhde on 5 : 8, *vaivalloisen* osalta 9 : 9. Vanhoissa sanakirjoissa esiintyy vaihtelua sekä sanakirjojen välillä että saman sanakirjan sisällä.

LÄHTEET

- Agr. I–III = Mikael Agricolan Teokset I–III. Werner Söderström Osakeyhtiön julkaisema näköispainos. Porvoo 1931.
- AHLQUIST, AUG. 1877: *Suomen kielen rakennus. Vertaavia kielipiillisiä tutkimuksia I*. Helsinki.
- AMINOFF, TORSTEN G. 1876: *Tietoja Vermlannin suomalaisista*. Suomi 2:11. Helsinki.
- ARISTE, PAUL 1968: Über wotische Ortsnamen. *Congressus secundus internationalis fenno-ugristarum Helsingiae habitus* 23.–28. VIII. 1965. Pars I. *Acta linguistica*, 24–30. Helsinki.
- BUSSENIUS, ARNO 1939: *Zur ostseefinnischen Morphologie: Stammesalternation im Ostseefinnischen*. Ungarische Bibliothek für das ungarische Institut an der Universität Berlin. Erste Reihe, 24. Berlin und Leipzig.
- CANNELIN, K. 1916: *Kieliopas. Ohjeita suomenkielen käyttäjille I. Äänne- sanaoppi*. Porvoo.
- COLLAN, FAB. 1847: *Finsk språklära. Förra delen. Formlära*. Helsingfors.
- EKMAN, E. A. (toim.) 1899: *Suomen kielen keräilysanasto I*. SKST 92. Helsinki.
- EURÉN, GUSTAF ERIK 1846: *Grunddragen till Finsk Formlära*. Åbo.
- 1852: *Suomalainen kieliooppi suomalaisille*. Turku.
- Flor. = FLORINUS, HENRIK: *Nomenclatura*. Näköispainos Henrik Florinuksen vuonna 1678 painetusta latinalais-ruotsalais-suomalaisesta sanakirjasta. Pieksämäki 1976.
- FUF = *Finnisch-ugrische Forschungen*. Helsinki.
- Gan. = GANANDER, CHRISTFRID: *Nytt Finskt Lexicon [1786–1787]*. Alkuperäiskäsikirjoituksesta ja sen näköispainoksesta toimittanut LIISA NUUTINEN. SKST 676. KKTJ 95. Helsinki 1997.
- HAKANEN, AIMO 1973: *Adjektiivien vastakohtasuhteet suomen kielessä*. SKST 311. Forssa.
- HAKULINEN, LAURI 1941: *Suomen kielen rakenne ja kehitys I*. Helsinki.
- 1958: Kielemme käännöslainoista. *Sanojen sanottavaa*, 45–66. Tietolipas 16. Forssa.
- 1961: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Toinen, korjattu painos. Keuruu.
- 1968: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Kolmas, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Keuruu.
- IKOLA, OSMO 1968: *Suomen kieliooppi ja oikeakielisyysoapas. Suomen kielen käsikirja*. Toim. OSMO IKOLA. Tapiola.

- ISK = *Iso suomen kielioppi*. Päätoim. AULI HAKULINEN. SKST 950. Hämeenlinna 2004.
- I[TKONEN], T[ERHO] K. 1981: Suomen murteet. *Otavan Suuri Ensyklopedia 17*, 6612–6615. Keuruu.
- Jusl. = JUSLENIUS, DANIEL: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus* [1745]. Näköispainos Henrik Gabriel Porthanille kuuluneesta välilehditetystä kappaleesta. SKST 288. Porvoo 1968.
- JUSSILA, RAIMO 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKST 696. KKTJ 101. Jyväskylä.
- JUVA, EINAR W. 1946: Suomen kielen translaattoreita Ruotsin vallan viimeisenä vuosisatana. *Historiallinen Aikakauskirja 4/1946*, 194–221.
- Kaino = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Kaino-aineistopalvelun vanhan kirjasuomen korpus. Saatavissa: <http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/teksti>
- KARLSSON, FRED 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Juva.
- KETTUNEN, LAURI 1924: Miten on selitettävä suomenkielen *a ~ e, ä ~ e* vaihtelu? *Vir.* 28, 57–70, 89–108.
- 1931: Uusin oikeakielisyysoapas. *Vir.* 34, 119–132.
- 1940a: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. SKST 188. Helsinki.
- 1940b: *Suomen murteet III B. Selityksiä murrekartastoon*. SKST 188. Helsinki.
- 1949: *Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille*. Jyväskylä.
- KKSA = Karjalan kielen sana-arkisto. KKTK.
- KKTJ = Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. Helsinki.
- KKTK = Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki.
- KOIVULEHTO, JORMA 2001: Zum frühen iranischen und indoiranischen lexikalischen Einfluss auf das Finnisch-Ugrische. *Vidyāṛṇavavandanam. Essays in Honour of Asko Parpola*, 359–378. Edited by KLAUS KARTTUNEN & PETERI KOSKIKALLIO. *Studia Orientalia 94*. Pieksämäki.
- LAANEST, ARVO 1975: *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn.
- LAUROSELA, JUSSI 1914: *Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta II. Vokaalit*. Helsinki.
- LEHTOLA, PAIVI (= RINTALA, PAIVI) 1956: *Suomen kielen moderatiivadjektiiveista*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- LÄNKELÄ, J. 1867: *Suomen kielen kielioppi. Alkeisopetuksen tarpeeksi*. Hämeenlinna.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA-LIISA 1970: *Maidon nimitykset suomen murteissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Lönnr. = LÖNNROT, ELIAS: *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja I–II* [1866–1880]. Kolmas, manul-menetelmällä jäljennetty painos. Porvoo 1958.
- MAHN, J. H. F. 1877: *Kuuisataa Talouden hoitannossa käytettävä, kunnollista sekä koeteltua keinoa kaikille säädyille, eli Todellinen – – Neuvonantaja*. Suomennos. Turku.
- NISSILÄ, VIJO 1962: *Suomalaista nimistöntutkimusta*. SKST 272. Helsinki.
- NS = *Nyky-suomen sanakirja I–VI*. Porvoo 1951–1961.
- O[JANSUU], H[EIKKI] 1901: Johtopäätteen -loinen. *Vir.* 5, 107.
- OJANSUU, HEIKKI 1904: *Suomen lounaismurteiden äännehistoria. Konsonantit*. Suomi 4:2, III. Helsinki.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio*. SKST 455. Jyväskylä.
- PAUL, HERMANN 1966: *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Achte, unveränderte Auflage. Reinheim (Odenwald). (Alkuaan ilmestynyt 1880.)
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. Porvoo.
- PITKÄNEN, REETA 1970: *Loisten ja itsellisten nimitykset suomen murteissa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja 1–3*. KKTJ 55. Helsinki 1990–1994.
- RAPOLA, MARTTI 1933: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneosan kehitys*. SKST 197. Helsinki.
- 1960: *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen*. Valikoima. Tietolipas 22. Helsinki.
- 1961: *Johdatus suomen murteisiin*. Tietolipas 4. Toinen, uudistettu painos. Turku.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283. Helsinki.
- RAVILA, PAAVO 1935: Die Stellung des lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen sprachfamilie. *FUF XXIII*, 20–65.

- REN. = RENVALL, GUSTAVUS: *Suomalainen Sana-Kirja*. Aboae 1826.
- RENVALL, GUSTAF 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialekten*. Åbo.
- RINTALA, PÄIVI 1956: Muutamista kielelme moderatiiviadjektiivityypeistä. *Vir.* 60, 313–328.
- 1972: *Suomen läntä-loppuiset adjektiivit*. SKST 306. Forssa.
- 1980: Adjektiivisten *llinen*-johdosten semantiikkaa ja syntaksia. *Vir.* 84, 212–228, 302–316.
- 2010: *yhtäläinen ja kahtalainen*. Tulossa.
- SAARIMAA, E. A. 1930: *Huonoa ja hyvää suomea. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo.
- 1947: *Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita*. Porvoo.
- Schrod. = SCHRODERUS, ERICUS UBSAL.: *Lexicon Latino-Scondicum* [1637]. Utgivet med alfabetiska register över de svenska och de finska orden av Bengt Hesselman. Uppsala 1941.
- SETÄLÄ, E. N. 1913: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Seitsemäs painos. Helsinki.
- SETÄLÄ, E. N. – SADENIEMI, MATTI 1966: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Seitsemästoista, uudistettu painos. Keuruu.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI*. Helsinki 1955–1978.
- SKM I = *Suomen kielen muistomerkkejä I. Mikael Agricolan Käsikirja ja Messu*. Julkaisseet E. N. SETÄLÄ ja K. B. WIKLUND. SKST 82. Helsinki 1893.
- SKM II:1 = *Suomen kielen muistomerkkejä II. Kristoffer kuninkaan maanlaki. Herra Martin suomeksi kääntämä. 1. Tukholman codex B 96*. Julkaisseet E. N. SETÄLÄ ja M. NYHOLM. SKST 82. Helsinki 1905.
- SKM II:2 = *Suomen kielen muistomerkkejä II. Kristoffer kuninkaan maanlaki. Herra Martin suomeksi kääntämä. 2. Toisintotekstit verrattuina Tukholman codexiin B 96*. Julkaisseet M. AIRILA ja HERTTA HARMAS. SKST 82. Helsinki 1930.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Helsinki.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. KKTJ 36. Helsinki 1985–.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. KKTK. Mikrofilmijäljenteet. Turun yliopisto, suomen kieli.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3*. SKST 556. KKTJ 62. Helsinki 1992–2000.
- Suomen murteiden käänteisluettelo*. Tietokonetuloste. KKTK.
- Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aiheista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- SUST = Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia. Helsinki.
- TUOMI, TUOMO 1973: *Suom. työ ~ tykö : työnä ~ tykönä : tyköä*. SUST 150, 421–432.
- 1990: Itämurteiden *loi*-monikosta ja eräistä sekundaareista moninkonmerkeistä. *Laatokan piiri. Juhlakirja Heikki Leskisen 60-vuotispäiväksi 10.10.1990*, 190–200. KKTJ 60. Helsinki.
- Vir. = *Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- Virtaranta, Pertti 1950: *Hämeen kansa muistelee*. Helsinki.
- VKS = *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. KKTJ 33. Helsinki 1985–.
- VKSA = Vanhan kirjasuomen sana-arkisto. KKTK. Jäljennekokoelma. Turun yliopisto, suomen kieli.
- VR = *Variarum Rerum Vocabula Latina, cum Svetica et Finnonica interpretatione*. Holmiae 1644.

PÄIVI RINTALA: *Finnish adjectives with the derivative suffix (l)lOinen*

Standard Finnish contains three adjectives with the derivative suffix (*l*)lOinen: *kivulloinen* ('ailing, sickly, poorly'), *sairaalloinen* ('sickly') and *vaivalloinen* ('troublesome, laborious'). When we include Early Standard Finnish and dialects, the number of these derived forms increases to some tens of items. In the article I deal with 29 such adjectives; another 26, for which only a single reliable attestation is available, have been excluded from the analysis. In the article I discuss the forms, meanings and distribution of adjectives with this suffix; the main purpose, however, is to determine its origin. The suffix has no equivalent in other Fenno-Ugric languages.

It took considerable time for the form of this derivative suffix to be established in Standard Finnish, since dialects offer two forms of different origin. The Häme dialect, and others influenced by it, possess the geminate form *llOinen*; in the southwestern and eastern dialects, as well as most of those of Ostrobothnia, the dominant form is *lOinen*, with a single /l/. In the southwest this may be due to shortening of the geminate, but in the east this form, I believe, is the original one. On the other hand, eastern dialects contain only few such derivatives; the suffix has been most productive in Häme and the southwest.

The view of the origin of this suffix that was long prevalent in the literature was first proposed by August Ahlqvist in 1877. According to this view, what was involved was an adjectival derivation from the stem *luo*, used with determiners in genitival form: e.g. *kivun + loinen = kivulloinen*. Ahlqvist's view of the matter became prevalent normatively as well: the superiority of the geminate form was justified for decades as based on the origin of the suffix as the assimilated genitive form /n/, followed by the /l/ of the suffix. The only author to question this view was Lauri Kettunen.

I dealt with this suffix in my MA thesis in 1956, and in a subsequent article in *Virittäjä* based on it. My criticism of the traditional account of its origin was based on grounds of dialect geography: the whole distribution of the particle stem *luo-* is eastern, while derivative forms with (*l*)lOinen are most common in the southwest and Häme. This view has been confirmed by more recent research. In my own work I have studied the parallel distribution and use of derivatives with (*l*)lOinen and *llinen*, arriving at the conclusion that the former is a variant of the latter: a conclusion that I still consider justified. In the article, I discuss derivatives in which the suffix *llinen* is attached to the same root as (*l*)lOinen. On the other hand, I now reject my former assumption as to the origin of the diphthong /oi/.

In the article, I propose that the geminate form *llOinen* originated by contamination of two suffixival forms, *llinen* and *lOinen*. The geminate /ll/ is thus derived from the first of these, the diphthong /oi/ from the second. The form *llinen* is an old Finnic derivational suffix, which has become productive particularly in western Finnish dialects. The form *lOinen*, in contrast, is the result of the merging of two suffixes, *lO* and *inen*, and has been productive particularly in the east. The suffix *llinen* is multifunctional: it is used for instance to form possessive and moderative adjectives – two semantic clusters which account for most adjectives with *lOinen*. The contamination probably originated in the Häme dialects, which even today are the core area for the geminate form *llOinen*.

Päivi Rintala: paivi.rintala@utu.fi
Islannink. 6 A 4, 20740 Turku